

Mala biblioteka
Godišnjaka zaštite
spomenika kulture
Hrvatske

Ivo Glavaš
KONZULARNI BENEFICIJARIJI
U RIMSKOJ PROVINCIJI DALMACIJI

Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske
Svezak 17
The Preservation of Cultural Heritage in Croatia Annual,
Special Edition Vol. 17

Izdavač / Ministarstvo kulture RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Publisher/Ministry of Culture of the Republic of Croatia
Directorate for the Protection of the Cultural heritage

Za izdavača / for the Publisher
Nina Obuljen Koržinek

Uredništvo / Editorial Board
Ivan Alduk, Biserka Dumbović Bilušić
Marijan Bradanović, Anuška Deranja Crnokić
Ivo Glavaš, Viki Jakaša Borić,
Martina Juranović Tonejc, Vanja Kovačić,
Zrinka Paladino, Petar Puhmajer

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief
Franko Ćorić

Tajnica i izvršna urednica / Managing editor
Gordana Jerabek

Recenzenti / Reviewers:
dr. sc. Željko Miletić
dr. sc. Dražen Maršić

Lektura / Proofreading
Stjepan Baranović
Ana Vraneša

Prijevod na engleski / English Translation
Aida Njunjić

Grafičko oblikovanje / Graphic design
Ivo Mađor, Kofein d.o.o., Zagreb

Adresa uredništva / Editorial address
Ministarstvo kulture RH
Uprava za zaštitu kulturne baštine
HR – 10 000 Zagreb, Ulica Ivana Runjanina 2

Tisak / Printed by:
Printera grupa d.o.o.

Tiskanje dovršeno / Printing completed:
2016.

ISBN 978-953-312-038-6
CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 000951184.

Ivo Glavaš

KONZULARNI BENEFICIJARIJI U RIMSKOJ PROVINCIJI DALMACIJI

SADRŽAJ

- 7 UVOD**
- 9 PREGLED DOSADAŠNJIH SPOZNAJA**
- 11 OPĆENITO O FUNKCIJI KONZULARNIH BENEFICIJARIJA I SUSTAVU STANICA**
- 17 STANICE KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U RIMSKOJ PROVINCIJI DALMACIJI**
  - 18 Stanica Konzularnih beneficijarija u Avendu
  - 18 Stanica Konzularnih beneficijarija u Burnumu
  - 21 Stanica Konzularnih beneficijarija u Magnumu
  - 23 Stanica Konzularnih beneficijarija Pons Tiluri
  - 24 Stanica Konzularnih beneficijarija u Novama
  - 27 Stanica Konzularnih beneficijarija u Naroni
  - 28 Stanica Konzularnih beneficijarija u Diluntu
  - 28 Stanica Konzularnih beneficijarija u Dokleji
  - 29 Pitanje postojanja stanice konzularnih beneficijarija u Pelvi
  - 29 Stanica Konzularnih beneficijarija u Halapiću (Salviae)
  - 31 Stanica Konzularnih beneficijarija u mjestu Castra
  - 31 Stanica Konzularnih beneficijarija u Retiniju
  - 32 Stanica Konzularnih beneficijarija u Kominima
  - 32 Stanica Konzularnih beneficijarija u Skelanima
  - 35 Stanica Konzularnih beneficijarija u Domaviji
  - 35 Stanica Konzularnih beneficijarija u Čačku
  - 36 Pitanje postojanja stanice konzularnih beneficijarija u Metulumu
- 39 ZAKLJUČNA RAZMATRANJA**
- 41 SUMMARY**
  - 42 KRATICE
  - 42 IZVORI
  - 42 LITERATURA

Uvod

Tematika uloge i rasporeda konzularnih beneficijarija u provincijama Rimskog Carstva, koja je i u svjetskoj literaturi još u početnim fazama istraživanja, u domaćoj literaturi gotovo je netaknuta. Bez obzira na naglo povećanje znanstvenog interesa za funkciju konzularnih beneficijarija nakon otkopavanja prvih stanica tijekom 80-ih godina 20. stoljeća u nekadašnjoj rimskoj Germaniji i Panoniji, kod nas nisu zabilježeni značajniji pomaci u proučavanju pa do sada nije objavljena nijedna monografija o konzularnim beneficijarijima u rimskoj provinciji Dalmaciji, položaju i rasporedu njihovih stanica. Kako na nekadašnjem prostoru rimske Dalmacije još nije otkopana nijedna stanica konzularnih beneficijarija, moje će se istraživanje ponajprije temeljiti na analizi poznate epigrafske građe povezane s beneficijarijima koja je uglavnom posljedica slučajnih nalaza što nisu stavljeni u pravi kontekst. Sadržaj natpisa i koncentracija epigrafičke građe dat će odgovor na pitanje možemo li iz načina rasporeda po stanicama i materijalnih tragova objasniti ulogu konzularnih beneficijarija općenito i posebno u provinciji Dalmaciji te kako je njihova uloga povezana s prometnim i sigurnosnim sustavom u provinciji. U nedostatku podataka s arheoloških iskopavanja stanica konzularnih beneficijarija u provinciji Dalmaciji, koristit ću komparativni materijal otkopanih stanica sa svetištima na rajnskom limesu i u Sirmiju. Na temelju pojedinih dosad poznatih nalaza zavjetnih žrtvenika konzularnih beneficijarija moguće je odrediti poziciju nekih stanica, stoga neka ova knjiga bude poticaj za prva arheološka iskopavanja kompleksa stanice konzularnih beneficijarija u nekadašnjoj rimskoj provinciji Dalmaciji¹.

.....
1 Knjiga, koja je pred vama, predstavlja blago prerađeno poglavlje mog doktorskog rada pod naslovom "Vojno značenje cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji za principata" koji je obranjen 2015. godine na Sveučilištu u Zadru.

Pregled dosadašnjih spoznaja

Početak sustavnog proučavanju funkcije konzularnih beneficijarija označavaju klasični radovi Hirschfelda i Domaszewskog objavljeni 1891. i 1902. godine.² Domaszewski u svom radu donosi pregled rimske cestovne mreže koju povezuje s rasporedom stanica konzularnih beneficijarija. Taj rad predstavljao je pionirski napor u vrijeme kad nije bila otkopana niti jedna postaja konzularnih beneficijarija pa se poznavanje problematike temeljilo na slučajnim nalazima žrtvenika natpisi koji su objavljeni u izdanjima CIL-a. Tek početkom 80-ih godina 20. stoljeća zabilježen je napredak kad je otkopana stanica konzularnih beneficijarija na germanskom limesu kod kaštela u Osterburkenu, a nedugo nakon toga 1988. godine otkopana je stanice konzularnih beneficijarija sa svetištem u Sirmiju gdje su *in situ* pronađena čak 84 zavjetna žrtvenika.³ Nakon tih otkrića 1989. godine na XV. međunarodnom kongresu Roman Frontier Studies održanom u Canterburyju u Velikoj Britaniji, Schallmayer i Mirković, prvi put nakon gotovo stoljetnog izostanka znanstvenog interesa, podnose izlaganja o konzularnim beneficijarijima. Radovi su objavljeni nakon dvije godine u zborniku skupa.⁴ U isto vrijeme 1987. godine, Rankov brani doktorsku tezu na Sveučilištu u Oxfordu o konzularnim beneficijarijima u zapadnim provincijama Rimskog Carstva koja je prvi pokušaj suvremene sinteze o toj problematici.⁵

2 OTTO HIRSCHFELD, Die Sicherheitspolizei im römischen Kaiserreich, *Sitzungsberichte der königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Berlin, 1891, 845-877; ALFRED DOMASZEWSKI, Die Beneficiariarierposten und die römischen Strassennetze, *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, 21 (1902), 158-211.

3 EGON SCHALLMAYER, 1994., 182; MIROSLAV JEREMIĆ, 2006., 170.

4 EGON SCHALLMAYER, Zur Herkunft und Funktion der Beneficiariarier, *Roman Frontier Studies*, XV, (ur.) Valerie Maxfield i Michael Dobson, Exeter, 1991, 400-406; MIROSLAVA MIRKOVIĆ, Beneficiarii Consularis an the New Outpost at Sirmium, *Roman Frontier Studies*, XV, (ur.) Valerie Maxfield i Michael Dobson, Exeter, 1991, 252-256.

5 BORIS RANKOV, *The Beneficiarii Consularis in the Western provinces of the Roman Empire*, Oxford, 1987. Provincija Dalmacija nije obrađena u disertaciji Borisa Rankova zbog ograničenja veličine doktorskog rada prema pravilima Sveučilišta u Oxfordu. (BORIS RANKOV, 1987., 6.)

Potaknuti otkrićima na prostoru Germanije, Schallmayer i suradnici 1990. godine objavljuju korpus beneficijarijskih natpisa pod nazivom *Der römische Weihebezirk von Osterburken I, Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiariarier-Inschriften des Römischen Reiches*, nakon čega je uslijedio povećani znanstveni interes za tu temu.⁶ Iste godine u Osterburkenu je održan međunarodni kolokvij o konzularnim beneficijarijima, a radovi su objavljeni 1994. u zborniku "Der römische Weihebezirk von Osterburken II, Kolloquium 1990 und paläobotanische-osteologische Untersuchungen". Natpisi na žrtvenicima konzularnih beneficijarija iz svetišta stanice u Sirmiju cjelovito su objavljeni tek 1994. godine, četiri godine nakon izlaska korpusa beneficijarijskih natpisa Schallmayera i suradnika, u koji iz tih razloga nisu mogli biti uvršteni.⁷ Godine 1995. Ott objavljuje monografiju o beneficijarijima s detaljnim osvrtom na problematiku konzularnih beneficijarija koji predstavljaju daleko najveći broj legionara raspoređenih na dužnost u okviru ureda namjesnika provincija.⁸ U 3. poglavlju knjige "Der Einsatz der Beneficiariarier in den *officia* der Statthalter", Ott daje dotad najdetaljniju analizu upotrebe konzularnih beneficijarija u okviru ureda namjesnika provincija.⁹ Nizom radova, počevši već od 1995. godine, Dise preispituje funkciju konzularnih beneficijarija prije svega u okviru sustava rimske provincijalne

6 EGON SCHALLMAYER, KORDULA EIBL, JOACHIM OTT, GERHARD PREUSS, ESTHER WITKOPF, *Der römische Weihebezirk von Osterburken I. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiariarier Inschriften des Römischen Reiches*, Stuttgart, 1990.,

7 Natpisi iz svetišta stanice konzularnih beneficijarija u Sirmiju bili su mi dostupni u časopisu "L'Année épigraphique" za 1994. godinu.

8 JOACHIM OTT, *Die Beneficiariarier*, Stuttgart, 1995.

9 JOACHIM OTT, 1995., 82-150.

administracije.¹⁰ Istraživanja Disea oko najranije epigrafski potvrđene stanice beneficijarija u Celeji, posebice su važna za povijest nastanka sustava stanica konzularnih beneficijarija.¹¹ Značajni doprinos poznavanju strukture ureda namjesnika provincija i konzularnih beneficijarija kao najbrojnijeg dijela ureda, posebno naglašavajući njihovu sigurnosnu ulogu, daje Rankov.¹² U suradnji s Austinom, Rankov 1998. godine izdaje knjigu s tematikom vojne i političke špijunaže u kojoj, među ostalim, obrađuje ulogu i funkciju konzularnih beneficijarija.¹³ U posljednje vrijeme Cupcea sustavno obrađuje epigrafska svjedočanstva o uredu namjesnika provincije Dacije i pojedinim njegovim pripadnicima, uključujući i konzularne beneficijarije što pridonosi razjašnjavanju njihove funkcije uopće.¹⁴ Od samog početka povećanog zanimanja za funkciju konzularnih beneficijarija, rimska provincija Dacija zastupljena je u zborniku "Der römische Weihebezirk von Osterburken II, Kolloquium 1990 und paläobotanische-osteologische Untersuchungen" zapaženim autorskim radovima Ardevana i Isaca.¹⁵ Vrlo kratki pregled funkcije konzularnih beneficijarija izrazito informativnog karaktera za provincije Dalmaciju i Panoniju s epigrafskim materijalom samo s prostora Bosne i Hercegovine daje Bojanovski u svojoj knjizi "Bosna i Hercegovina u antičko doba" iz 1988. godine.¹⁶

Kod nas se tek u posljednje vrijeme javlja određeni, ali relativno skroman interes za problematiku konzularnih beneficijarija, što je shvatljivo u uvjetima kad ni jedna postaja konzularnih beneficijarija nije niti precizno locirana.

10 ROBERT DISE, A Reassessment of the Function of Beneficarii Consularis, *The Ancient History Bulletin*, 9/2, (1995), 72-85; ROBERT DISE, The Beneficarii Procuratoris of Celeia and the Development of the Statio Network, *ZPE*, 113 (1996), 286-292; ROBERT DISE, Trajan, the Antonines, and the Governor's Staff, *ZPE*, 116 (1997a), 273-283; ROBERT DISE, Variation in Roman Administrative Practice: the Assignments of *Beneficarii Consularis*, *ZPE*, 116, (1997b), 284-299.

11 ROBERT DISE, 1996., 286-292.

12 BORIS RANKOV, The governor's men: the officium consularis in provincial administration, *The Roman army as community (Including papers of a conference held at Birkbeck College, University of London on 11-12 January, 1997)*. *Journal of Roman archaeology, Supplementary series number 34*, (ur.) Adrian Goldsworthy i Ian Haynes, London, 1999, 15-35.

13 NORMAN AUSTIN, BORIS RANKOV, *Exploratio. Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*, London - New York, 1998.

14 GEORGE CUPCEA, *Speculatores in Dacia. Missions and careers, Acta Musei Napocensis*, 43-44/1 (2008), 263-279; GEORGE CUPCEA, The Missions of the Soldiers in the limes Provinces. *Frumentarii in Dacia, Near and Beyond the Roman Frontier. Proceedings of a colloquium held in Târgoviște*, (ur.) Ovidiu Tentea i Florian Matei-Popescu, Bucuresti, 2009, 305-314; G. CUPCEA, *Officium consularis. The Evidence of Dacia, Transylvanian Review*, 21, Supplement 3, (2012), 243-254.

15 RADU ARDEVAN, Die Beneficiarii in Zivilleben der Provinz Dakien, *Der römische Weihebezirk von Osterburken II, Kolloquium 1990 und paläobotanische-osteologische Untersuchungen*, (ur.) Egon Schallmayer, Stuttgart, 1994, 199-204.; DAN ISAC, Vicus Samum - eine statio der Beneficiarii an der nördlichen Grenze Dakiens, *Der römische Weihebezirk von Osterburken II, Kolloquium 1990 und paläobotanische-osteologische Untersuchungen*, (ur.) Egon Schallmayer Stuttgart, 1994, 205-217.

16 IVO BOJANOVSKI, 1988., 360-364.

Rad, koji je 2007. objavio M. Zaninović, bio je prvi pokušaj pružanja osnovnih informacija o temi.¹⁷ Rad je uglavnom temeljen na klasičnim postavkama Domaszewskog, a autor se ograničio na dio Dalmacije koji su nekada kontrolirali Delmati čime nije omogućen cjelovit uvid u stanje materijalnih dokaza i raspored konzularnih beneficijarija unutar rimske provincije Dalmacije. Tako rad koji treba poslužiti kao temelj za poznavanje rasporeda konzularnih beneficijarija u okviru sustava stanica u rimskoj provinciji Dalmaciji ostaje rad Schallmayera iz 1991. godine objavljen u zborniku *Roman Frontier Studies*. Tek u posljednje vrijeme tematici konzularnih beneficijarija u Hrvatskoj poklanja se nešto veća pažnja. Matijević u svojim radovima raspravlja o konzularnim beneficijarijima i njihovim spomenicima pronađenim na teritoriju Salone, a I. Glavaš analizira epigrafsku građu i, na temelju postojećih nalaza beneficijarijskih zavjetnih žrtvenika, ukazuje na moguće pozicije postaja konzularnih beneficijarija u Magnumu i Novama u provinciji Dalmaciji.¹⁸

17 MARIN ZANINOVIĆ, Beneficarii consularis na području Delmata, *Prilozi Instituta za arheologiju*, 24 (2007), 181-184.

18 IVAN MATIJEVIĆ, Cohors VIII Voluntariorum civium Romanorum i neki njezini pripadnici u službi namjesnika provincije Dalmacije, *Tusculum*, 2 (2009), 45-58; IVAN MATIJEVIĆ, O salonitanskim natpisima konzularnih beneficijarija iz legije Desete gemine (legio X Gemina), *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 105 (2012), 67-82; IVO GLAVAŠ, Municipij Magnum, raskršće rimskih cestovnih pravaca i beneficijarska postaja, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 52 (2010), 45-59; IVO GLAVAŠ, Zavjetni žrtvenici iz stanice konzularnih beneficijara u Balinoj glavici, *Kultovi mitovi i vjerovanja u Zagori*, (ur.) Vicko Kapitanović, Šibenik, 2013, 63-76; IVO GLAVAŠ, Stanica beneficijarija u Novama, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 29 (2015), 27-40.

Općenito o funkciji konzularnih beneficijarija i sustavu stanica

Konzularni beneficijariji su legionari koji su iz svoje matične postrojbe raspoređeni u ured namjesnika provincije i najbrojniji su pripadnici ureda namjesnika s po jednim beneficijarijem po legijskoj centuriji.¹⁹ Iako im je ulogu teško precizirati zbog posve općenitog naziva, epigrafski dokazi daju nam za pravo vjerovati kako su *beneficarii consularis* kao vojnici korišteni za niz poslova u okviru ureda namjesnika provincije oko čega traje znanstvena diskusija.²⁰ Međutim, njihov raspored u stanicama, većinom duž graničnih provincija, pokazuje da je njihova funkcija dio organiziranog sustava provincijalne administracije.²¹ Konzularni beneficijariji su u stanicama bili raspoređeni uglavnom na šest mjeseci, a u svetištima u kompleksu stanice ostavljali su zavjetne žrtvenike posvećene najčešće Jupiteru, koje su postavljali povodom dolaska u stanicu ili napuštanja stanice (*expleta statione, exacta statione, accepta missione*).²² Posvete IOM na zavjetnim žrtvenicima konzularnih beneficijarija prelaze 50 posto svih posveta nakon čega je daleko najveći broj posveta Geniju mjesta (municipija, kolonije i sl.).²³ Treba naglasiti kako u stanicama nisu zabilježeni samo konzularni beneficijariji nego i neki drugi pripadnici ureda namjesnika provincije.²⁴ Simboličko beneficijarijsko koplje kao dokaz časti nije rezervirano samo za konzularne beneficijarije već je, s drugim dijelovima opreme, opći simbol časti svih pripadnika ureda namjesnika provincije

19 BORIS RANKOV, 1999., 23-25.

20 Vidi o tome: MIROSLAVA MIRKOVIĆ, 1991., 255-256; EGON SCHALL-MAYER, 1991., 400-406; JOACHIM OTT, 1995., 82-154; ROBERT DISE, 1995., 72-85; BORIS RANKOV, 1999., 27-29.

21 BORIS RANKOV, 1999., 27-29.

22 O pitanju dužine trajanja dužnosti konzularnih beneficijarija u stanicama vidi opširno kod: ROBERT DISE, 1997b, 286-292. Vidi 1. tablicu kod: JOCELYNE NELIS-CLEMENT, 1994., 252.

23 Vidi 1. tablicu kod: JOCELYNE NELIS-CLEMENT, 1994, 252.

24 JOACHIM OTT, 1995., 107-110.

kako je to pokazao Rankov²⁵ (sl. 1). U provinciji Dalmaciji prikazi takvog koplja sačuvali su se u Saloni na nadgrobnim spomenicima konzularnih beneficijarija Kvinta Emilija Rufa i Gaja Julija Saturnina²⁶ (sl. 2).

Konzularni beneficijariji su namjesnikovi ljudi na terenu koji su ponajprije u izravnom dodiru s lokalnim stanovništvom kao predstavnici namjesnika provincije. Svi poslovi koje lokalno stanovništvo ima s rimskom centralnom vlašću započinju kontaktom s beneficijarijem. Na neki način namjesnik provincije jasno pokazuje svoju prisutnost u mjestima koje je on odredio, bilo da su to opskrbeni pravci, važna cestovna križanja, rudnički prostori, granična područja prema barbarikumu ili važni urbani centri. Međutim, nikako ne treba gubiti iz vida sigurnosni aspekt njihovog rasporeda u provincijama jer su konzularni beneficijariji gotovo u pravilu legionari, a poznato je da nakon markomanske krize oko 190. godine jako raste broj stanica konzularnih beneficijarija.²⁷ Zbog čega bi inače konzularni beneficijariji bili tako snažno prisutni duž strategijskog cestovnog pravca Akvileja – Dirahij u provinciji Dalmaciji gdje je od ukupno petnaest sigurno potvrđenih stanica konzularnih beneficijarija čak osam na tom pravcu.²⁸ Dvije stanice su smještene na strategijskoj vojnoj cesti koja od centra provincije Salone najkraćim putem vodi na posavsku cestu i dalje preko nje ide opskrba za Panoniju i limes.²⁹ Važna sta-

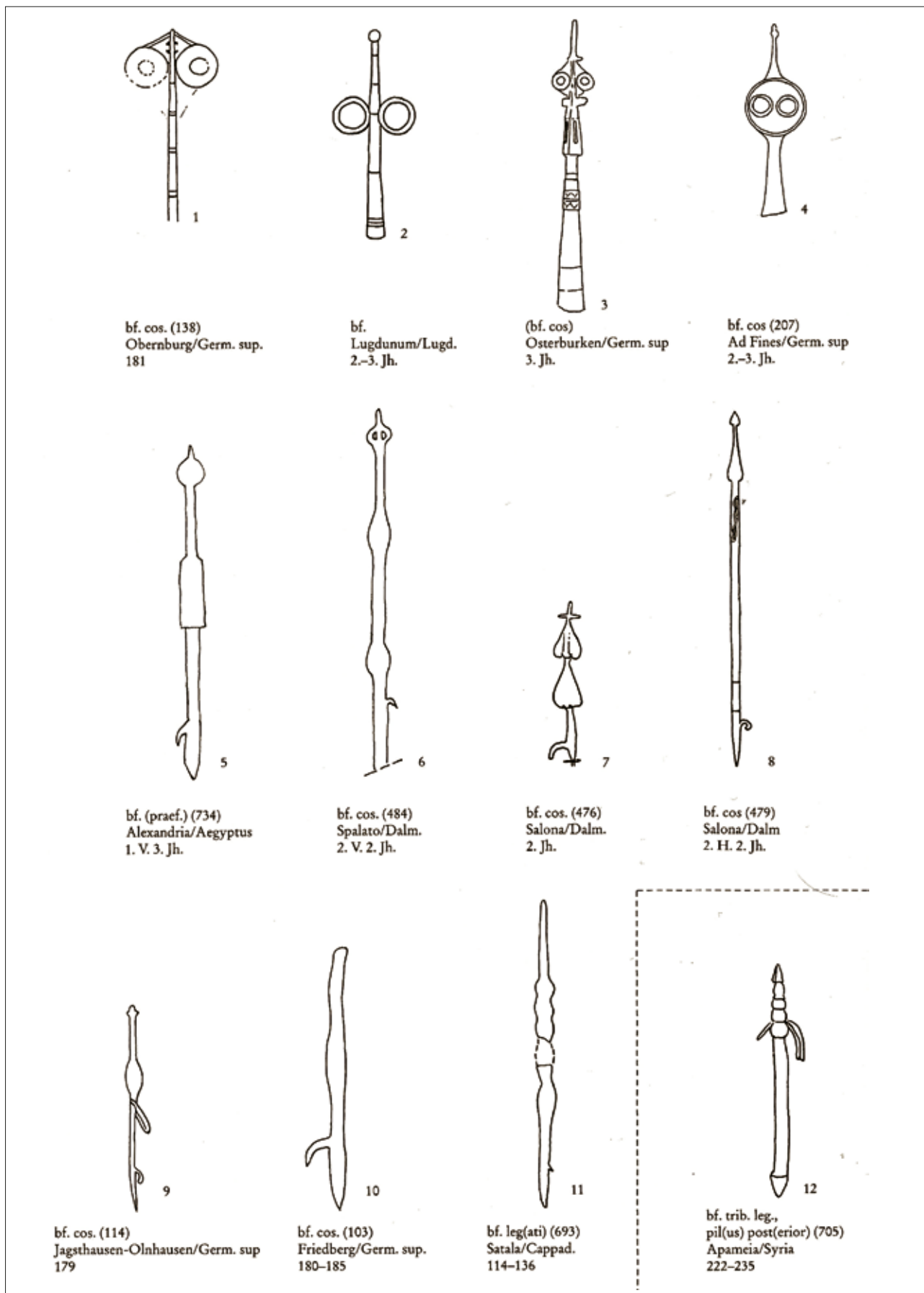
25 BORIS RANKOV, 1999., 31.

26 CBFIR 476; CBFIR 479.

27 ROBERT DISE, 1995., 79.

28 Avendo (CBFIR 493), Burnum (CBFIR 446, 447, 449, 462), Magnum (CBFIR 9790, 14956, 14957, 14959, 14960, 14961, 14962), Tilurij (CBFIR 489, 490), Novae (CBFIR 440, 441, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469), Narona (CBFIR 494, 495, 496), Diluntum (CBFIR 485, 486, 487), Dokleja (CBFIR 461, 488).

29 Halapić (CBFIR 443, 444), *Castra* (današnja Banja Luka) (CBFIR 439); IVO BOJANOVSKI, 1974., 41.

1 Prikazi beneficijarijskog koplja (preuzeto iz: KORDULA EIBL, 1994, 292)

Displays of the lance of the beneficiarius (taken from: KORDULA EIBL, 1994, 292)

2 Prikaz beneficijarijskog koplja na ari Kvinta Emilija Rufa iz Salone (foto: I. Glavaš, 2011.)

Display of the lance of the beneficiarius on the altar of Quintus Aemilius Rufus from Salona (photo: I. Glavaš, 2011.)

nica se nalazi u današnjim Skelanima, u centru municipija *Malvesiatium* na značajnom prijelazu preko rijeke Drine.³⁰

Moglo bi se načelno prigovoriti da se raspored konzularnih beneficijarija na cestovnom pravcu Akvileja – Dirahij, na najkraćem spoju Italije s istokom Carstva, poklapa s rasporedom glavnine rimske vojne sile duž linije Burnum – Bigeste koja je tu prisutna i nakon odlaska legija. Međutim, stanice konzularnih beneficijarija dokazane su i izvan tog područja duž iste ceste Akvileja – Dirahij ili u njejoj neposrednoj blizini u Avendu, Diluntumu i Dokleji. Posebno treba naglasiti kako se sva naša znanja o sustavu stanica konzularnih beneficijarija u rimskoj provinciji Dalmaciji temelje na slučajnim nalazima zavjetnih žrtvenika kojih ima nešto preko pedeset.³¹ Nijedna stanica u provinciji Dalmaciji do sada nije otkopana. Na prostoru Liburnije (ako izuzmemo Burnum na istočnoj granici Liburnije) nema dokaza o postojanju stanica konzularnih beneficijarija.

30 Skelani (CBFIR 455, 456, 457, 458, 471, 472, 473, 474, 475)

31 Vidi popis u CBFIR str. 346-391.

M. Zaninović je to uvjerljivo objasnio visokim stupnjem romanizacije Liburnije i njenih stanovnika, koji su živjeli u zajednicama što su u najvećem broju početkom principata uzdignute na municipalni rang.³² Nasuprot tome na nekađšnjem japodskom teritoriju, čije su peregrinske zajednice pripadale skardonitanskom konventu kao i Liburni,³³ potvrđene su dvije stanice: u Avendu (Crkvina kraj Brloga u Lici),³⁴ i Retiniju (Golubić južno od Bihaća),³⁵ a treća je možda bila u Metulumu (Čakovec kod Josipdola)³⁶

Instituciju konzularnih beneficijarija možemo epigrafski dokazati od vremena Trajana kada su beneficijariji bili čvršće povezani s namjesnikom provincije (koji im daje *beneficium*) pa se zavjetni žrtvenici datiraju po namjesnicima provincije koji su redovito navedeni na žrtvenicima.³⁷ Zato su za proučavanje problematike funkcije konzularnih beneficijarija iznimno značajne rane potvrde njihovih postaja u trenucima kada se taj vid administracije konstituira, što najbolje ilustrira slučaj beneficijarijske stanice u Celeji u Noriku, otvorene za vrijeme vladavine Trajana.³⁸ Norik je do Markomanskih ratova bio prokuratorska provincija bez stalne legijske posade pa su, sukladno tome, tamo zabilježeni prokuratorski beneficijariji. Među njima su kao *beneficarii procuratoris* zabilježeni i peregrini po statusu koji su sigurno bili pripadnici pomoćnih postrojbi stacioniranih u Noriku iz kojih je u tom trenutku bilo jedino moguće rasporediti beneficijarije:

*I(ovi) O(ptom) M(aximo) / Surus b(ene)f(iciarius) / Memmi(i) Apoll(inaris) / proc(uratoris) Aug(usti) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*³⁹

Tijekom Markomanskog rata *legio II Italica* 171. godine dolazi u Norik, a prvog namjesnika provincije iz senatorskih redova Norik vjerojatno dobiva 176. godine nakon završetka prve faze rata.⁴⁰ *Legio II Italica* od tada daje vojnice za konzularne beneficijarije u uredu namjesnika provincije.⁴¹ Druga rana, trajanovska, potvrda beneficijarijske stanice odnosi se na Sirmij gdje su *in situ* pronađena 84 beneficijarijska zavjetna žrtvenika od kojih je 80 sa sačuvanim natpisima beneficijarija.⁴² Međutim, kod datacije žrtvenika

32 M. ARIN ZANINOVIĆ, 2007., 182.

33 Plin., *Nat. Hist.*, III, 139. Conventum Scardonitanum petunt Japudes et Liburnorum civitates XIII.

34 CBFIR 493.

35 CBFIR 442.

36 CBFIR 445.

37 O toj problematici pogledaj novije kod: ROBERT DISE, 1997a, 273-283. Na egipatskim papirusima zabilježena je mreža beneficijarijskih stanica duž rijeke Nil koju je moguće datirati već od 117. godine. (BORIS RANKOV, 1999., 27)

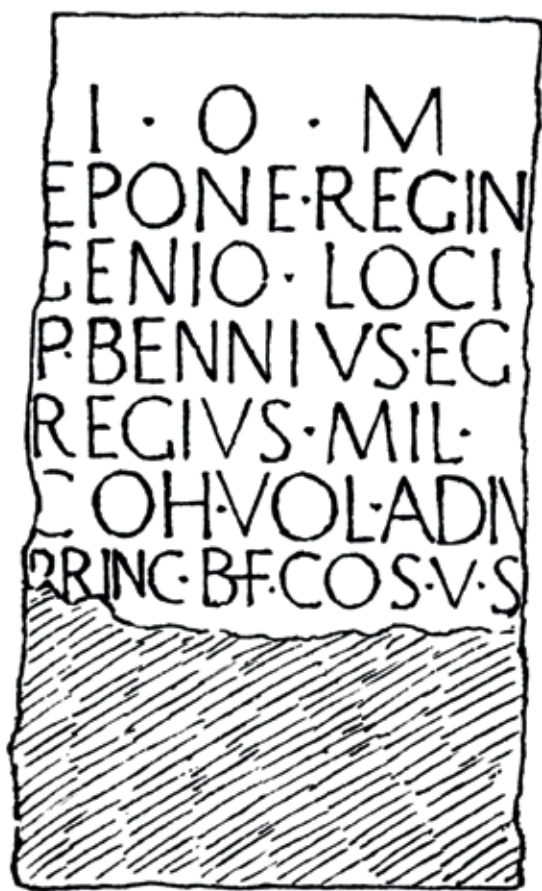
38 O beneficijarijskoj stanici u Celeji i općenito o početnim fazama razvoja sustava stanica vidi kod: ROBERT DISE, 1996., 286-292.

39 CIL III, 5179 = CBFIR 222.

40 GÉZA ALFÖLDY, 1974., 157-158.

41 Najranija potvrda je žrtvenik CIL III, 5178 = CBFIR 232.

42 MIROSLAV JEREMIĆ, 2006., 170-173.

3Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Publija Benija Egrecija iz Dokleje (preuzeto iz: PIERO STICOTTI, 1913, 157)

Votive altar of beneficiarius consularis Publius Bennius Egrecius from Doclea (taken from: PIERO STICOTTI, 1913, 157)

iz Sirmija treba biti oprezan jer najranija pouzdana datacija po konzulima pada tek u 157. godinu,⁴³ a skupinu od 3-4 žrtvenika Miroslava Mirković datira u širokom vremenskom rasponu od vremena Trajana do 157. godine, na temelju epigrafskih i tipološko-stilskih karakteristika.⁴⁴ U rimskoj provinciji Dalmaciji nemamo izravnih potvrda o postojanju beneficijarijske stanice iz ranog razdoblja njihovog ustroja odmah nakon odlaska legija, jer sadašnja epigrafička evidencija postrojbi iz kojih dolaze konzularni beneficijariji u provinciji Dalmaciji pokazuje prisutnost legija sa stabiliziranog panonskog limesa od vremena cara Hadrijana. U suprotnom, očekivali bismo primjerice pojavu nekog konzularnog beneficijarija iz legija XV *Apolinaris* ili XXX

43 I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / M(arcus) Ulp(ius) / Valens b(eneficiarius) co(n)s(ularis) / miss(us) honest(a) / mission(e) Barb(aro) / et Regulo co(n)s(ulibus) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). (AE 1994, 1400)

44 Prema Mirković, indicije za trajanovsku dataciju pokazuju žrtvenici konzularnog beneficijarija Lucija Kasija Prezensa (AE 1994, 1436) i Gaja Anija Kvijeta agrimenzora i vojnika *legionis X Geminae Piae Fidelis* (AE 1994, 1424) Vidi o tome: MIROSLAVA MIRKOVIĆ, 1994, 193-196.

Ulpia Victrix koje su u Trajanovo doba boravile u kastrumima u Karnuntumu i Brigetiju.⁴⁵

Ipak, postoje određene indicije o tome da je beneficijarijski sustav stanica u rimskoj provinciji Dalmaciji bio razvijen u toj ranoj fazi nedugo nakon odlaska legija. U Dokleji je pronađen natpis konzularnog beneficijarija Publija Benija Egrecija, pripadnika *cohortis VIII voluntariourum*:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Epon<a>e Regin(ae) / Genio loci / P(ublius) Bennius Eg/regius mil(es) / coh(ortis) vol(untariourum) adiu[t(or)] / princ(ipis) b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) v(otum) s(olvit)⁴⁶ (sl. 3).

Na žrtveniku je jasno iskazan *cursus honorum* Publija Benija Egrecija koji je najvjerojatnije najprije bio *adiutor principis*, a poslije toga se uspeo za jednu stepenicu i napredovao u rang konzularnog beneficijarija.⁴⁷ Smatram kako nema nikakve dileme da je na žrtveniku iz Dokleje iskazan *cursus honorum* jer to vidimo po funkciji frumentarija koja je bila funkcija iz koje se često napredovalo u konzularne beneficijarije.⁴⁸ Ono što je naizgled neobično na tom natpisu je kako je augzilijar Publije Benije Egrecije došao na poziciju konzularnog beneficijarija u uredu namjesnika provincije rezerviranu za legionare. Pri tome se ne smije zaboraviti da je Publije Benije Egrecije rimski građanin, pripadnik VIII. kohorte *Voluntariorum civium Romanorum*, i u nedostatku legionara svakako pogodna osoba za raspored u uredu namjesnika provincije. Publije Benije Egrecije nije jedini pripadnik VIII. kohorte *Voluntariorum civium Romanorum* u uredu namjesnika provincije Dalmacije. To su i Tit Statilije Maksim (*Titus Statilius Maximus*) koji je u trenutku smrti u dobi od samo 25 godina već bio pomoćnik konzularnog kornikularija (*adiutor corniculariis consularis*),⁴⁹ Publije Benije Priscijan (*Publius Bennius Priscianus*) *tubicen* u uredu namjesnika provincije (*tibicen consularis*)⁵⁰ i Lucije Sulpicije Prokul (*Lucius Sulpicius Proculus*) činovnik u uredu zapovjednika kohorte (*actarius*) i nekadašnji pomoćnik konzularnog kornikularija.⁵¹ Svi navedeni spomenici pripadnika VIII. kohorte, koji su bili raspoređeni u uredu namjesnika provincije Dalmacije, prema stilskoj i epigrafskoj analizi

45 Drži se da je od vremena cara Hadrijana ustaljen raspored legija u logorima duž dunavske granice. (ANDRÁS MÓCSY 1974., 98-99)

46 CIL III, 12679 = CBFIR 488. Da je na natpisu naziv VIII. kohorte ispušten greškom klesara, tvrdio je još Piero Sticotti koji donosi crtež i opis žrtvenika te dragocjene podatke o mjestu nalaza. (PIERO STICOTTI, 1913, 157 i 186-187.)

47 MICHAEL SPEIDEL, 1981, 8 i bilj. 4. Na ovom mjestu neću ulaziti u složeni i još neriješeni problem oko funkcije *adiutor principis*.

48 BORIS RANKOV, 1999, 29. Evo primjera napredovanja iz frumentarija u konzularnog beneficijarija iz Metuluma: M(arcus) Aur(elius) Aurelia(nus) / ex <f>ru<m> (entario) b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) / et Cn(aeus?) SAV[---] / [---] / ROBCIVMD / I[---] / MPOBIMA / MVNCFILI / D. (CIL III, 3020 = CIL III, 10057 = CBFIR 445)

49 CIL III, 2052.

50 AE 2001, 1607.

51 ILJug 1947.

spomenika potječu iz razdoblja oko sredine 2. stoljeća.⁵² Na primjeru iz Celeje vidimo da su namjesnici u nedostatku legionara posezali i za augzilarima kao beneficijarijima koje raspoređuju po stanicama. Prema tome, Publije Benije Egregije mogao je biti raspoređen u stanicu u Dokleji od početka 1. stoljeća dok se taj sustav još razvijao. Posve očekivano 187. godine, kad je beneficijarijski sustav već u svojoj razvijenoj fazi, a legije na dunavskom limesu od vremena Hadrijana raspoređene u stalnim logorima, u beneficijarijskoj stanici u Dokleji kao konzularnog beneficijarija bilježimo Gaja Okratija Lakona legionara legije I. *Adiutrix* iz logora Brigetio u Gornjoj Panoniji:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Eponae Re[g(inae)] / Genio loci / C(aius) Ocratius / Lacon b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) / leg(ionis) I Adiutr(icis) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / Crispino et Aeliano / co(n)s(ulibus)*⁵³ (sl. 4).

Žrtvenik Gaja Okratija Lakona najstariji je datirani žrtvenik konzularnog beneficijarija u provinciji Dalmaciji. Da je Publije Benije Egregije postao konzularni beneficijarij silom prilika u nedostatku pripadnika legija uočio je već Dimitrije Sergejevski, ali sukladno tadašnjem stanju znanosti nije uspio njegovu funkciju povezati s beneficijarijskom stanicom. Mislio je da je Publije Benije Egregije zapovijedao veksilacijom *cohortis VIII Voluntariorum* u Dokleji.⁵⁴ Betz prvi ispravno povezuje Publija Benija Egregija s beneficijarijskom stanicom u Dokleji.⁵⁵ Ipak, treba napomenuti kako je između pretpostavljenog vremena postavljanja zavjetnog žrtvenika konzularnog beneficijarija Publija Benija Egregija i zavjetnog žrtvenika Gaja Okratija Lakona proteklo relativno dugo vremensko razdoblje, posebice u uvjetima u kojima nijedna stanica u rimskoj provinciji Dalmaciji nije istražena, a svi se naši podaci temelje na slučajnim nalazima.

Od vremena Antonina, funkcija konzularnog beneficijarija postaje standardna karijerna stepenica, naglo raste broj beneficijarijskih stanica, a beneficijarijski sustav poprima svoj prepoznatljivi oblik koji se manifestira u čvršćoj povezanosti beneficijarija s funkcijom u stanici (smanjujući istovremeno njegovu povezanost s namjesnikom provincije) što se vidi u nemogućnosti kronološkog povezivanja mandata namjesnika s mandatom pojedinog beneficijarija, i u iznimno rijetkim potvrđama imena namjesnika provincije na beneficijarijskim zavjetnim žrtvenicima.⁵⁶

Pokušaji starijih autora, poput Alfreda von Domaszewskog, da funkciju konzularnih beneficijarija povežu s rimskom cestovnom mrežom i rasporedom beneficijarijskih

4 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Gaja Okratija Lakona iz Dokleje (preuzeto iz: IVAN MATIJEVIĆ, 2009, 52)

Votive altar of beneficiarius consularis Caius Ocratius Lacon from Doclea (taken from: IVAN MATIJEVIĆ, 2009, 52)

stanica na raskršćima cesta ili, kao Otto Hirschfeld, ukazuju na policijsko-sigurnosne poslove kao njihovu isključivu svrhu, nailaze na silne poteškoće kada se priđe analizi epigrafičke građe po pojedinim provincijama iako stanje u Dalmaciji i nekim podunavskim provincijama daje temelj za takva promišljanja.⁵⁷ Joachim Ott, naprotiv, nakon iscrpne analize rasporeda beneficijarijskih stanica pokazuje kako je problem na toj razini promišljanja kudikamo složeniji. On razlikuje četiri osnovna tipa razmjesta stanica: stanice u gradovima, stanice duž granica provincija, stanice na važnim prometnim pravcima, raskršćima i lukama, stanice u blizini rudarskih centara, kamenoloma i na carskim imanjima.⁵⁸

52 IVAN MATIJEVIĆ, 2009, 48-50.

53 ILJug 1825 = CBFIR 461.

54 DIMITRIJE SERGEJEVSKI, 1924., 121-122.

55 ARTUR BETZ, 1938., 62 i bilj. 138.

56 ROBERT DISE, 1997a., 279-281. Beneficijarijska stanica u Sirmiju je u tom pogledu iznimka jer je na jednom mjestu zabilježeno više kasnih žrtvenika s imenom namjesnika provincije. (AE 1994, 1406; AE 1994, 1407; AE 1994, 1436)

57 ALFRED DOMASZEWSKI, 1902., 158-159, OTTO HIRSCHFELD, 1891., 862-863. Kako bismo doveli u pitanje te teze ne moramo ići daleko: u provinciji Dalmaciji na prostoru Liburnije (osim Burnuma na krajnjem istoku) nemamo potvrda o rasporedu konzularnih beneficijarija. Ipak, treba naglasiti kako pionirski napori starijih autora, posebice Domaszewskog, u shvaćanju funkcije konzularnih beneficijarija i njegov znanstveni autoritet nisu zamaglili problem nego predstavljaju prvi pokušaj cjelovitog uvida u stanje materijala s objašnjenjima koja su u okvirima tadašnjih znanstvenih mogućnosti.

58 JOACHIM OTT, 1995., 88.

Na tragu Domaszewskog, o konzularnim beneficijarijima, naglašavajući sigurnosni vid njihovog razmještanja po provinciji Dalmaciji, u novije vrijeme kod nas raspravlja Marin Zaninović.⁵⁹ Činjenica je da negdje od 190. godine bilježimo određeni broj precizno datiranih zavjetnih žrtvenika konzularnih beneficijarija u provinciji Dalmaciji, što bi se moglo tumačiti sigurnosnim potezima carske administracije nakon krize uzorkovane barbarskim provalama za vrijeme vladavine Marka Aurelija, ali su to ujedno i jedini precizno datirani zavjetni žrtvenici, tako da je to pitanje i dalje otvoreno.⁶⁰ Nadalje, treba napomenuti da su beneficijarijske stanice smještene i neposredno uz prostore gdje i nakon odlaska legija iz provincije Dalmacije još uvijek postoje znatne vojne postrojbe (*auxilia*) koje su primarni garant sigurnosti: kastrum Tilurij – beneficijarijska stanica Pons Tiluri, kaštel u Kadinoj Glavici – beneficijarijska stanica Magnum, kaštel Bigeste – beneficijarijska stanica Narona. Teško je očekivati da bi usamljeni konzularni beneficijarij, najčešće na šestomjesečnoj dužnosti u stanici, predstavljao osnovnu sigurnosnu polugu duž važnih prometnica, iako postoje dokazi iz Samuma u Daciji o ulozi konzularnih beneficijarija u smislu vojničkog organiziranju lokalnog peregrinskog stanovništva u kriznim vremenima:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / P(ublius) Ae(lius) Marcellinus / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) V M(acedonicae) / Gord(iana)e) agens Sa/mo cum r(e)g(ione) Ans(amensium) / sub s<i>g(no) pro sa(lute) sua / et suorum v(otum) l(ibens) p(osuit) / [Ar]riano et P[apo c]o(n)s(ulibus)].⁶¹

Pitanje postojanja beneficijarijskih stanica u glavnim gradovima provincijâ do sada nije izazvalo veću znanstvenu diskusiju, jer je bez konkretnih arheoloških dokaza o postojanju takve stanice (pronalaska zavjetnih BF COS žrtvenika) vrlo teško razdvojiti konzularne beneficijarije raspoređene u stanici od ostalih beneficijarija raspoređenih u ured namjesnika provincije. Na temelju pronađenih beneficijarijskih zavjetnih žrtvenika na nekim mjestima kao što su *Colonia Claudia Ara Agrippinensium* i *Aquincum* moguće je pretpostaviti postojanje stanice.⁶² Salona, glavni grad provincije Dalmacije ne spada u tu kategoriju: iz agera Salone za sada poznajemo samo beneficijarijske nadgrobne spomenike. M. Zaninović smatra da su se konzularni beneficijariji naseljavali u ageru Salone nakon završetka

službe.⁶³ Stanje istraženosti nije dostatno da nam ponudi odgovor o eventulanim nalazima zavjetnih žrtvenika konzularnih beneficijarija u neposrednom okruženju glavnih gradova rimskih provincija, stoga ne možemo niti Salonu u potpunosti isključiti. Na mjestima gdje su potvrđene stanice konzularnih beneficijarija logično nailazimo i na njihove nadgrobne natpise pa tako i u glavnim gradovima provincija kao što su *Colonia Claudia Ara Agrippinensium* i *Aquincum*.

59 MARIN ZANINOVIĆ, 2007., 182.

60 Najraniji precizno datirani žrtvenik iz provincije Dalmacije je zavjetni žrtvenik Gaja Okratija Lakona iz Dokleje, koji se po konzulima datira u 187. godinu: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Eponae Re[g(inae)] / Genio loci / C(aius) Ocratius / Lacon b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) / leg(ionis) I adiutr(icis) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / Crispino et Aeliano / co(n)s(ulibus)*. (ILJug 1825 = CBFIR 461)

61 CBFIR 531. Slični natpisi iz Samuma: CBFIR 525, CBFIR 530. Vidi o tome novije: GEORGE CUPCEA, 2012., 245-247.

62 JOACHIM OTT, 1995., 87 i bilj.29.

63 MARIN ZANINOVIĆ, 2007., 182. Suprotno mišljenje vidi kod: ARTUR BETZ, 1938., 62.

Stanice konzularnih beneficijarija u rimskoj provinciji Dalmaciji

Stanice konzularnih beneficijarija u rimskoj provinciji Dalmaciji nalaze se uglavnom duž glavnih prometnica, na važnim prometnim čvorištima i rudničkim oblastima.⁶⁴ Danas možemo ukupno dokazati postojanje petnaest stanica konzularnih beneficijarija dok za Pelvu i Metulum ne možemo sa sigurnošću kazati kako su u tim mjestima postojale stanice konzularnih beneficijarija. Od ukupno petnaest sigurno potvrđenih stanica konzularnih beneficijarija u rimskoj provinciji Dalmaciji, čak osam je postavljeno na strateškom magistralnom cestovnom pravcu Akvileja – Dirahij ili u perimetru trase: *Avendo, Burnum, Magnum, Pons Tiluri, Novae, Narona, Diluntum*, Dokleja.⁶⁵ Međutim kad se malo bolje pogleda neke od tih stanica nalaze se ujedno i na značajnim cestovnim pravcima koji vode na panonski limes. Stanica u *Avendu* se nalazi na početnom dijelu prometnice *Senija – Siscija*, odmah nakon prolaska prijevoja na *Vratniku*. Upravo na *Vratniku* se nalazila i carinska postaja (*publicum portorium Illyrici*).⁶⁶ Stanica konzularnih beneficijarija kod legijskog logora u *Tiluriju* u civilnom naselju pod nazivom *Pons Tiluri* nalazi se na pravcu *Salona – Argentaria*. Na istoj trasi stanica konzularnih beneficijarija se nalazila u *Domaviji*.⁶⁷ Stanica u *Naroni*, koja nije neposredno na samoj magistrali *Akvileja – Dirahij*, nalazi se na početku značajnog cestovnog pravca koji od *Narone* preko *Ivan-sedla* vodi u smjeru *Sarajevskog polja* odakle postoje odlične cestovne

veze s *Panonijom* i *Mezijom*. Dakle, stanica u neposrednoj blizini zidina kolonije *Narone* bila je povezana s kontrolom i osiguranjem opskrbnih tokova iz *naronitanske luke*. Najbližu cestovnu vezu *Salone* i *Panonije* itinerarskom cestom *Salona – Servitium* pokrivaju dvije stanice konzularnih beneficijarija: jedna u *Halapiću*, a druga u mjestu *Castra* na završnom dijelu te trase.⁶⁸ Na cesti od *Epidaura* do *Ulpijane* u *Gornjoj Meziji*, stanica konzularnih beneficijarija nalazila se u *Kominama* kod *Pljevalja* (*municipium S...*).⁶⁹ Stanica u *Burnumu* nalazi se na raskršću prometnih i opskrbnih tokova na trasi cesta koja najkraćim pravcem vode iz *Jadera*, *Skardone* i *Salone* u *Sisciju*. Stanica se nalazila u rudonosnom području *Domavije* na kraju ceste *Salona – Argentaria* i jugoistočno na značajnom prijelazu preko rijeke *Drine* kod *Skelana*. Na granici provincije *Dalmacije* stanica se nalazila u *Čačku* koji je bio značajno cestovno čvorište prema rudarskim područjima *Domavije* na zapadu i *Rudnika* na sjeveru.

Sva naša spoznaja temelji se na starim iskopavanjima i radovima i na slučajnim nalazima. U rimskoj provinciji *Dalmaciji* niti jedna stanica konzularnih beneficijarija nije dosad arheološki sustavno istražena, iako imamo podatke o mogućoj preciznoj lokaciji nekih od njih. Sadašnja brojka od preko pedeset poznatih zavjetnih žrtvenika konzularnih beneficijarija iz provincije *Dalmacije* čini se velika, ali treba napomenuti da je samo otkopavanjem stanice u *Sirmiju* nađeno in situ preko osamdeset zavjetnih žrtvenika. Čini se kao da bismo mogli govoriti o prisustvu stanica konzularnih beneficijarija isključivo uz prostor naselja koja su postigla municipalni rang, ali pažljivijom analizom lako

64 Načelno o položaju stanica konzularnih beneficijarija u rimskoj provinciji *Dalmaciji* vidi kod: EGON SCHALLMAYER, 1991., 403.

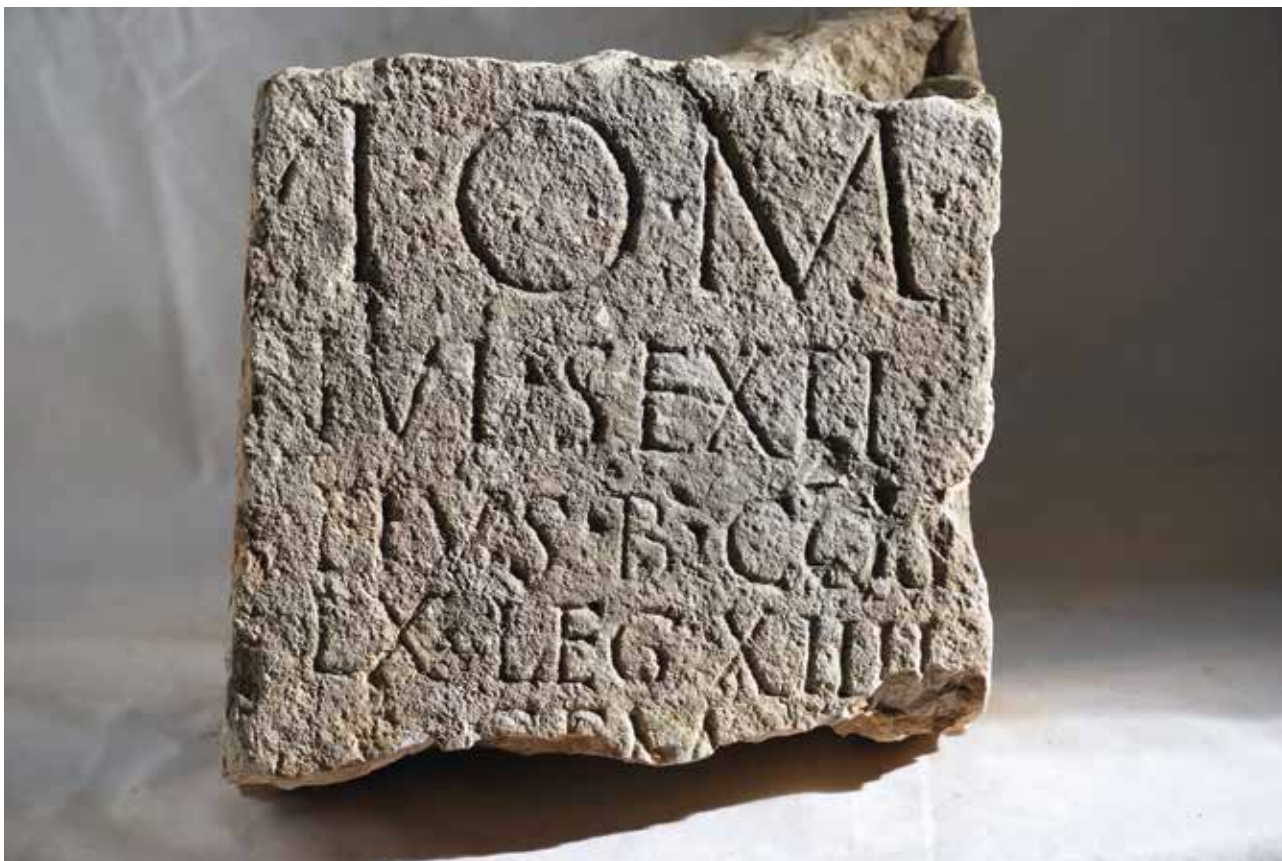
65 O magistralnom pravcu *Akvileja - Dirahij* vidi kod: ŽELJKO MILETIĆ, 2006, 125-136. *Avendo* (CBFIR 493), *Burnum* (CBFIR 446, 447, 449, 462), *Magnum* (CBFIR 9790, 14956, 14957, 14959, 14960, 14961, 14962), *Tilurij* (CBFIR 489, 490), *Novae* (CBFIR 440, 441, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469), *Narona* (CBFIR 494, 495, 496), *Diluntum* (CBFIR 485, 486, 487), *Dokleja* (CBFIR 461, 488).

66 CIL III, 13283; ILJug, 920; PER BESKOW, 1980., 1 i 9; MIROSLAV GLAVIČIĆ, 1994a., 54; MIROSLAV GLAVIČIĆ, 1994b., 67-69.

67 CBFIR 470.

68 *Halapić* (CBFIR 443, 444), *Castra* (CBFIR 439).

69 Natpisi konzularnih beneficijarija iz *Komina*: CBFIR 451; CBFIR 452; CBFIR 460.

5 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Julija Sekstilija iz Brloga (foto: O. Harl, 2014)
Votive altar of beneficiarius consularis Iulius Sextilius from Brlog (photo: O. Harl, 2014)

je utvrditi kako niti to nije pravilnost. Primjerice Castra, Pons Tiluri i Avendo, sasvim sigurno nemaju municipalni status, a Nove i Domavija su ga dobili nakon što je sustav stanica konzularnih beneficijarija već bio razvijen pa je stanica na tim mjestim mogla postojati i prije formalnog dobivanja municipaliteta. Razlozi za stanicu konzularnih beneficijarija u Novama su strateško značenje pravca, a u Domaviji pretežu ekonomsko-strateški razlozi prisutnosti predstavnika namjesnika provincije Dalmacije u značajnoj rudničkoj oblasti.

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U AVENDU

Prva beneficijarijska stanica na trasi magistrale Akvileja – Dirahij unutar rimske provincije Dalmacije nalazi se u Avendu koji je ubiciran na prostor današnjeg naselja Brlog u Lici.⁷⁰ U Brlogu na prostoru Hrvatskog polja na položaju Crkvine Patsch je, na temelju obilaska terena, pretpostavio postojanje rimskog naselja, a u tom kontekstu spominje i nalaz beneficijarijskog zavjetnog žrtvenika u mlinici u neposrednoj blizini Crkvine ranije objavljen kao natpis CIL III, 10050:

70 CARL PATSCH, 1900b., 91.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iul(ius) Sexti/lius b(eneficiarius) co(n)s(ularis) / ex leg(ione) XIII / gem(ina) / [v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]⁷¹ (sl. 5).

Nešto prije dolaska Patscha u Liku žrtvenik je prenesen u Arheološki muzej u Zagrebu gdje je Brunšmid povezo spomenik s postojanjem stanice konzularnih beneficijarija na lokalitetu Crkvine.⁷² Tek će istraživanja potvrditi je li na lokaciji Crkvine u Hrvatskom polju kraj Brloga postojao kompleks postaje konzularnih beneficijarija sa svetištem. Za sada se to čini kao realna mogućnost.

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U BURNUMU

Legijski kastrum Burnum postavljen je na granici Liburna i Delmata, na mjestu važnih prijelaza preko rijeke Krke (Brljan i Bobodol), koje su ranije posjedovali liburnski Burnisti.⁷³ Nakon odlaska legija, Burnum stječe municipalitet najkasnije u doba Hadrijana.⁷⁴ U Burnumu je pronađeno

71 CBFIR 493; CARL PATSCH, 1900b., 90-91.

72 JOSIP BRUNŠMID, 1907., 90.

73 O Burnumu vidi MARIN ZANINOVIĆ, 1968., 119-129, novije NENAD CAMBI, MIROSLAV GLAVIČIĆ, DRAŽEN MARŠIĆ, ŽELJKO MILETIĆ, JOŠKO ZANINOVIĆ, 2007.; ŽELJKO MILETIĆ, 2010., 113-141.

74 CIL III, 2828 = 9890.

6 Natpis s nadgrobnog spomenika beneficijarija Lucija Titulenija Respekta (preuzeto iz: CIL III, 2677)

Inscription on the tombstone of beneficiarius Lucius Titulenus Respectus (taken from: CIL III, 2677)

7 Natpis sa žrtvenika Titulenija Respekta iz Burnuma (preuzeto iz: CIL III, 14982)

Inscription from the altar of Titulenus Respectus from Burnum (taken from: CIL III, 14982)

ukupno pet potvrđenih beneficijarijskih zavjetnih žrtvenika.⁷⁵ Četiri su posvećena Jupiteru, a na jednom je posveta Jupiteru, Junoni i Minervi.⁷⁶ Ulomak natpisa na žrtveniku CIL III, 14989 možda također predstavlja beneficijarijski zavjetni žrtvenik, ali je previše fragmentaran da bi se nešto određenije moglo kazati.⁷⁷ Nadgrobnni natpis koji u Trogiru u salonitanskom ageru svome suprugu Luciju Tituleniju Respektu veteranu i beneficijariju X. legije *Gemina* postavlja njegova žena Titija Myrsina, može se povezati s fragmentarnim žrtvenikom Jupiteru pronađenim u Burnumu pa ovdje radi usporedbe donosim oba natpisa:

*D(is) M(anibus) / L(ucio) Titulenio / L(ucii) f(ilio) Respecto / vet(erano) b(ene)f(iciario) leg(ionis) X / gem(inae) / Titia Myrsine / m[ari]to kar(issimo)*⁷⁸ (sl. 6).

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Titulenus / Respectus / [---] TIM / [----]*⁷⁹ (sl. 7).

Na oba natpisa se najvjerojatnije radi o istoj osobi imenovanju *Lucius Titulenus Respectus* koji je mogao biti konzularni beneficijarij u beneficijarijskoj stanici u Burnumu, a nakon otpusta iz vojničke službe nastanio se u salonitanskom ageru gdje je i pokopan.⁸⁰ Moguće je da je žrtvenik koji je beneficijarij *Lucius Titulenus Respectus* postavio

75 ILJug 830 = CBFIR 446; ILJug 832 = CBFIR 447; ILJug 2804 = CBFIR 462; ILJug 2807 = CBFIR 449; MARKO SINOBAD 2010., 201, n 134. = LUJO MARUN, 1998., 56.

76 *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iunoni Mi/ner(vae) P(ublius) Ael(ius) Se/cund(us) mil(es) l(eg(ionis)) / I Adi(utricis) b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)* (ILJug 832 = CBFIR 447).

77 *[-----] / [---] b(ene)f(iciarius) [---] / [---]A(?)S [---] / [v(otum?) s(olvit?) l(ibens?)] m(erito?) [---](?)* (CIL III, 14989; EDH (HD061331)).

78 Salona (CIL III, 2677 = CBFIR 492).

79 Burnum (CIL III, 14982).

80 Vidi tekst uz CBFIR 492. S tim se slaže i Matijević. (IVAN MATIJEVIĆ, 2012., 73)

u Burnumu upravo postavljen u svetištu beneficijarijske postaje. Međutim, treba kazati da na nadgrobnom spomeniku beneficijarija X. legije Lucija Titulenija Respekta iz salonitanskog agera ne stoje abrevijacije BF COS, što je neuobičajeno za spomenike konzularnih beneficijarija, pa to iziskuje određeni oprez.

Prema epigrafičkoj evidenciji, beneficijariji u Burnumu bili su pripadnici legije I. *Adiutrix* i legije V. *Macedonica*, čemu bismo možda mogli pridodati X. legiju *Gemina* kojoj je pripadao *Lucius Titulenus Respectus*. Na tri are nije zabilježena postrojba iz koje potječe konzularni beneficijarij. Beneficijarij pod imenom *Caius Iulius Victorinus* iz Burnuma nije ostavio traga kojoj legiji pripada:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / C(aius) Iulius / Victorin/us b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) / v(otum) s(olvit)*⁸¹ (sl. 8).

Osoba s istim imenom zabilježena je i na žrtveniku Jupiteru i Junoni iz Niša (*Naissus*):

*[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) / Iun(oni) Reg(inae) / C(aius) Iul(ius) Victo/rinus mil(es) / leg(ionis) VII Cl(audiae) / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) v(otum) s(olvit)*⁸² (sl. 9).

Caius Iulius Victorinus iz *Naissusa* u Gornjoj Meziji pripadnik je VII. legije *Claudia* koja je u to doba stacionirana u logoru u Viminaciju.⁸³ Beneficijariji su mijenjali stanice,⁸⁴ (a kao legionari i postrojbe) tako da je moguće da su beneficijariji *Caius Iulius Victorinus* iz Burnuma i *Naissusa* iste osobe. *Legio VII Claudia* nije zabilježena kao postrojba koja je davala beneficijarije za ured namjesnika provincije Dalmacije, ali je *Caius Iulius Victorinus* stanovito vrijeme mogao

81 ILJug 830 = CBFIR 446.

82 ILJug 580 = AE 1980, 791 = CBFIR 594.

83 EMIL RITTERLING, 1925., col. 1619 – 1624.

84 Vidi o tome: ROBERT DISE, 1997b., 293-294.

8 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Gaja Julija Viktorina iz Burnuma (preuzeto iz: CBFIR 446)

Votive altar of beneficiarius consularis Caius Iulius Victorinus from Burnum (taken from: CBFIR 446)

9 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Gaja Julija Viktorina iz Naisusa (preuzeto iz: CBFIR 594)

Votive altar of beneficiarius consularis Caius Iulius Victorinus from Naisus (taken from CBFIR 594)

biti pripadnik i neke od legija iz Panonije. Potvrdu za to nam možda daje natpis sa sarkofaga iz mjesta Nagytétény u Donjoj Panoniji u blizini Akvinkuma (u kojem je logor legije II. *Adiutrix*) na kojem se kao dedikant spominje konzularni beneficijarij *Iulius Victorinus*.⁸⁵

Gentilicij *Billianius* konzularnog beneficijarija s natpisa ILJug 2804 je rijedak, a pojavljuje se i u varijantama *Billienus* i *Billienius*:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / [---] Billian[ius] / [---] f(ilius) Verus b(ene)f(iciarius) / co(n)s(ularis) / [---]I[---].⁸⁶

Crtež are konzularnog beneficijarija Bilijanija Vera iz Burnuma donosi Marun.⁸⁷

Kognomen dedikatna u trećoj brazdi mogao bi se umjesto *Verus* restituirati i kao *Severus*, a upravo beneficijarija tog imenovanja imamo na natpisu iz Bajine Bašte:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / C(aius) Billianius / Severus / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*⁸⁸ (sl. 10).

Relativno precizan podatak o mjestu nalaza zabilježen je samo za žrtvenik koji je Jupiteru postavio konzularni beneficijarij V. legije *Macedonica* Tit Aurelije Potens (*Titus Aurelius Potens*):

85 CIL III, 3397 = CBFIR 412.

86 CBFIR 462; GÉZA ALFÖLDY, 1969, 67; OPEL 1, 120.

87 LUJO MARUN, 1998., 153.

88 AE 1989, 611.

I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / T(itus) Aure[li]/us Pot[ens] / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) [leg(ionis)] / V Ma[ced(onicae)] / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).⁸⁹

Međutim, nisu jasne okolnosti nalaza tako da podatak treba uzeti sa stanovitom dozom opreza.⁹⁰ Žrtvenik je pronađen kod parcele broj 4914 u Ivoševcima. Na katastarskoj karti Burnuma, koji pripada katastarskoj općini Ivoševci, parcela 4914 nalazi se neposredno uz zapadni obrambeni zid kastruma na križanju cestâ što vode u smjeru Promone, Sidrone i Skardone (sl. 11). Takva pozicija bi odgovarala logici lociranja beneficijarijske stanice kako se vidi na primjeru iz Sirmija,⁹¹ ali treba imati na umu da je Burnum *caput viae* koja vodi *ad imum montem Ditionum Ulcirum*, tako da je beneficijarijska stanica mogla biti locirana i uz obrambeni bedem kastruma s istočne strane.

Nijedan beneficijarijski zavjetni žrtvenik iz Burnuma nije moguće precizno datirati. Okvirne datacije kreću se od druge polovine 2. stoljeća do 3. stoljeća. Najstariji je žrtvenik konzularnog beneficijarija legije I. *Adiutrix* Publija Elija Sekunda koji nosi carski gentilicij i datira se u drugu polovinu 2. stoljeća:

89 ILJug 2807 = CBI 449.

90 WILHELM KUBITSCHKE, 1924., 216, n. 6.

91 Beneficijarijska stanica u Sirmiju je locirana nedaleko od zapadnih gradskih vrata od kojih ide magistralni pravac prema Sisciji. (MIROSLAV JEREMIĆ, 2006., 168)

10 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Gaja Bilijanija Severa iz Bajine Bašte (preuzeto iz: EDCS –06100486)

Votive altar of beneficiarius consularis Caius Billianius Severus from Bajina Bašta (taken from: EDCS –06100486)

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iunoni Mi(ner)vae) P(ublius) Ael(ius) Se(cund)us mil(es) [leg(ionis)] / I Adi(utricis) b(ene) f(iciarius) co(n)[s(ularis)] / [v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]*⁹² (sl. 12).

Zavjetni žrtvenik ILJug 2804 na kojem je dedikant konzularni beneficijarij *Billianius Verus*, također spada u starije natpise i datira se isto u 2. stoljeće.⁹³ Preostala tri žrtvenika datiraju se u širem razdoblju od 2. do 3. stoljeća.⁹⁴

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U MAGNUMU

Na jugoistočnom rubu Petrovog polja na Balinoj glavici u naselju Umljanoviću, u blizini izvora rijeke Čikole, nalazio se *municipium Magnum* koji je prema postojećoj natpisnoj građi municipalitet stekao u doba Marka Aurelija,⁹⁵ iako postoje argumenti za ranije stjecanje municipaliteta za taj grad lociran na strateški značajnom magistralnom cestovnom pravcu Akvileja – Dirahij, između logora pomoćnih

92 ILJug, 832 = CBFIR 447.

93 ILJug, 2804 = CBFIR 462.

94 ILJug, 830 = CBFIR 446, ILJug, 2807 = CBFIR 449, MARKO SINOBAD, 2010, 201, n. 134.

95 CIL III, 6565 = 9798 = 14316.

11 Mjesto pronalaska zavjetnog žrtvenika konzularnog beneficijarija Tita Aurelija Potensa u Burnumu (izradio I. Glavaš na karti preuzetoj s Geoportala)

Location where the votive altar of beneficiarius consularis Titus Aurelius Potens from Burnum was found (made by I. Glavaš on a map taken from Geoportal)

12 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Publija Elija Sekunda iz Burnuma (preuzeto iz: CBFIR 447)

Votive altar of beneficiarius consularis Publius Aelius Secundus from Burnum (taken from: CBFIR 447)

postrojbi u Kadinoj Glavici (Promona) i Andetriju (Muć Gornji).⁹⁶ U Magnumu je pronađeno sedam beneficijarijskih zavjetnih žrtvenika.⁹⁷ Natpis Tita Flavija Nikrinijana s posvetom I O M iz Magnuma mogući je beneficijarijski

96 CIL XIII, 6538.

97 CIL III 9790 = CBFIR 438; CIL III 14956 = CBFIR 432; CIL III 14957 = CBFIR 433; CIL III 14959 = CBFIR 434; CIL III 14960 = CBFIR 435; CIL III 14961 = CBFIR 436; CIL III 14962 = CBFIR 437.

13 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Gaja Emilija Ingenua iz Magnuma (foto: T. Seser, 2013)

Votive altar of beneficiarius consularis Caius Aemilius Ingenuus from Magnum (photo: T. Seser, 2013)

zavjetni žrtvenik, ali nedostaje upravo najvažniji dio natpisa koji dolazi nakon imenovanja dedikanta:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / T(itus) Fl(avius) Ni-
crin[ianus] / [-----].*⁹⁸

Na žrtvenicima su najčešće posvete I O M, na jednom je I O M zajedno s Genijem municipija,⁹⁹ a jedan zavjetni žrtvenik je posvećen Eponi.¹⁰⁰ Beneficijariji u Magnumu pripadnici su XI. legije *Claudia* i XIII. legije *Gemina*.

Caius Aemilius Ingenuus vojnik XI. legije *Claudia* koji je postavio žrtvenik Jupiteru u svetištu beneficijarijske stanice u Magnumu, vršio je dužnost konzularnog beneficijarija i u beneficijarijskoj stanici u Skelanima na teritoriju municipija *Malvesiatium*:

98 CIL III, 14955.

99 CIL III 14957 = CBFIR 433.

100 *Epo[nae sac(rum)](?) / P(ublius) Ae[l(ius) ---] / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) [leg(ionis) XI] / Cl(audiae) p(iae) f(idelis) [Anto]/nini[anae ---] / [-----]* (CIL III, 14959 = CBFIR 434)

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / C(aius) Aemili/us Inge/nuus miles / leg(ionis) XI Cl(audiae) / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)*¹⁰¹ (sl. 13).

Beneficijarij s natpisa CIL III, 14956 iz Magnuma postavlja žrtvenik Jupiteru *pro se et suis*,¹⁰² koja se na beneficijarijskim zavjetnim žrtvenicima pojavljuje i u varijanti *pro salute sua et suorum*.¹⁰³ Izraz se najvjerojatnije odnosi na obitelj beneficijarija, a ne na ostalo, beneficijariju podređeno osoblje stanice.¹⁰⁴ Sinovi konzularnih beneficijarija (zajedno s očevima) zabilježeni su kao dedikanti zavjetnih žrtvenika u beneficijarijskim stanicima što dobro ilustrira primjer iz mjesta *Praetorium Latobiorum* u Gornjoj Panoniji gdje je bila beneficijarijska stanica:

*[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)] / ceterisq(ue) Dis D[e]/abusq(ue) et G(enio) loc[i] / G(aius) Baeb(ius) Marcell/inus mil(es) leg(ionis) / Xg(eminae) b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) cu/m C(aio) Baeb(io) Mar/cello iunior(e) / filio v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito) / Fusco et Dextr(o) co(n)s(ulibus) / VI idu(s) Apriles.*¹⁰⁵

Preciznija datacija beneficijarijskih zavjetnih žrtvenika iz Magnuma moguća je jedino za žrtvenik koji Eponi postavlja beneficijarij Publije Elije.¹⁰⁶ Epitet Antoninijana XI. legije *Claudia*, koji se javlja na tom natpisu, vezuje se uz vladavinu Karakale (211.-217.) pa se žrtvenik ne može datirati prije tog vremena.¹⁰⁷ Natpis koji postavlja konzularni beneficijarij XI. legije *Claudia Caius Aemilius Ingenuus* okvirno se datira u 2. stoljeće i najstariji je takav natpis iz Magnuma. Tri zavjetna žrtvenika kojima nisu sačuvana imenovanja dedikanata datiraju se okvirno od 2. do 3. stoljeća.¹⁰⁸ Zavjetni žrtvenik koji Jupiteru i Geniju municipija postavlja *Valerius Severus*, konzularni beneficijarij legije XIII. *Gemina*, datira se u 3. stoljeće.¹⁰⁹ Prihvaćajući restituciju natpisa Schallmayera i suradnika, spomenuti natpis konzularnog beneficijarija Septimija (CIL III, 14956)

101 Magnum: CIL III, 9790 = CBFIR 438. Skelani: CBFIR 472; IVO BOJANOVSKI, 1988., 179 i 363.

102 *I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / [---] Septi(mius)[---] / [---] b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) [pro se et?] / [sul]is [---] / [v(otum) s(olvit) l(ibens)?] m(erito)?*. (CIL III, 14956; CBFIR 432)

103 Evo jednog primjera iz Akvinkuma: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Aur(elius) Flor(ianus) b(ene)f(iciarius) / cons(ularis) pro / sal(ute) sua et / suorum / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. (CBFIR 377)

104 J. OTT, 1995, 107.

105 CIL III, 3903 = CBFIR 347. Sličan je natpis iz Halapića (*municipium Salvium* u provinciji Dalmaciji) gdje zavjetni žrtvenik zajedno sa svojim sinom postavlja veteran *Caius Iulius Rogatus*: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / C(aius) Iul(ius) Roga(tus) be(neficiarius) co(n)s(ularis) / leg(ionis) XI Clau(diae) vet(eteranus) / C(aius) Iul(ius) Rogatus / iunior / v(oto) liben(tes) p(osuerunt)*.

106 CIL III, 14959 = CBFIR 434.

107 Za Karakalino imenovanje vidi: RENÉ CAGNAT, 1898., 196.

108 CIL III, 14960 = CBFIR 435, CIL III, 14961 = CBFIR 436, CIL III, 14962 = CBFIR 437.

109 *[I(ovi) O(ptimo)] M(aximo) / [et Ge]nio / [mun]icipi(i) / [---]Val[er]ius Sev[er]us] b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) / [leg(ionis) XIII] g(eminae)] M(artiae) v(ictricis) v(otum) s(olvit)* (CIL III, 14957 = CBFIR 433)

14 Moguća pozicija stanice konzularnih beneficijarija u Magnumu (izradio I. Glavaš na karti preuzetoj s Google Earth)

Possible position of station of beneficiarii consularis in Magnum (made by I. Glavaš on a map taken from Google Earth)

15 PonsTiluri, zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Gneja Tulija Faventina (preuzeto iz: CBFIR 489)

Pons Tiluri, votive altar of beneficiarius consularis Gnaeus Tullius Faventinus (taken from: CBFIR 489)

datirao bi se također u 3. stoljeće.¹¹⁰ Dedicant bi, prema tome, bio legionar s carskim gentilicijem *Septimius* sa čim se slaže i Alföldy smještajući natpis u kasni principat.¹¹¹ Međutim, dopuštena je i restitucija *Septimianus* jer je natpis slabije sačuvan upravo na mjestu imenovanja.

Beneficijarijske zavjetne žrtvenike 1897. godine pronašao je Marko Vrbatović iz obližnjih Kljaka. Krčeći gomile uza svoju njivu otkrio je zidove, a među njima ulomke žrtvenika.¹¹² Početkom 1898. na Balinu glavicu je došao fra Lujo Marun kako bi pregledao lokalitet i otkupio nalaze.¹¹³ Nakon pregleda terena i uvida u katastarsko stanje posjeda, utvrdio sam da bi kamene gomile na katastarskim česticama zemlje 572/2, 573 i 580 (sve katastarska općina Umljanović) mogle biti gomile koje je prekopavao Marko Vrbatović krajem 1897. godine. Gomile se nalaze u blizini zapadnog podnožja Baline glavice, a od njih vodi pravilna linija u pravcu nekadašnjeg Vezovića mosta, koji se do II. svjetskog rata koristio za prijelaz preko Čikole s prostora Baline glavice (sl. 14). Gomile su pune šuta, priklesanog kamenja i ostataka tegula. Kako bi se potvrdilo da se ispod gomila, koje je krčio Marko Vrbatović, nalazi svetište kao dio kompleksa beneficijarijske postaje u Magnumu potrebno je provesti sondažna istraživanja.

110 CBFIR 432.

111 GÉZA ALFÖLDY, 1969., 53.

112 FRANO RADIĆ, 1898., 55.

113 LUJO MARUN, 1998., 91.

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA PONS TILURI

Sljedeća beneficijarijska stanica nalazila se u današnjem Trilju, gdje se u rimsko doba podno legijskog kastruma na Gardunu razvilo usputno naselje na mjestu važnog prijelaza preko Cetine¹¹⁴ iz izvora poznato kao *Pons Tiluri*¹¹⁵ ili *Ponteluri*.¹¹⁶ Tu su prilikom produblivanja korita rijeke Cetine pronađena dva zavjetna žrtvenika konzularnih beneficijarija. Konzularni beneficijarij Gnej Tulije Faventin vojnik legije I. *Adiutrix* postavio je žrtvenik Jupiteru i Numenu rijeke Hipus:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et N(umini) H(ippi) fl(uminis) / Cn(aeus) Tullius / Faventinus / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) / leg(ionis) I adi(utricis) / [v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]¹¹⁷ (sl. 15).

Drugi zavjetni žrtvenik Jupiteru, Junoni i Fortuni Redux postavlja konzularni beneficijarij neimenovane legije *Septimius Justianus* iz mjesta pod nazivom *Lucus Angitiaie* iz IV. regije Italije:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / [I]unon(i) [R]egin[ae] / [Fo]rtun(ae) [R]edu[c]i [et] / [Gen(io)] Luci Ang(itiae) / Septimius / [I]u[s]tianus b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) / [c]um sui[s]p[os]uit / [G]entiano e[t] Ba[s]so [c]o(n)s(ulibus) / M I IIII.¹¹⁸

Žrtvenik konzularnog beneficijarija Septimija Justiana precizno je datiran po konzulima u 211. godinu, a žrtvenik

114 CIL III, 3202.

115 Itin. Ant., 337, 5.

116 Rav., IV, 16.

117 ILJug 144 = CBFIR 489.

118 ILJug 734 = CBFIR 490.

Gneja Tulija Faventina, sudeći po tročlanoj imenskoj formuli, stariji je i okvirno se datira u 2. stoljeće.

Mjesna tradicija poznaje tri mosta preko Cetine u Trilju: jedan na Malom Driniću uzvodno od današnjeg mosta, drugi između današnjeg mosta i visećeg mosta i treći nizvodno od visećeg mosta na lokaciji sa znakovitim toponimom Mostina. Treba napomenuti da je u Tabuli Peutingeriani, neposredno nakon putne postaje *Tilurio*, zabilježen *bivium* koji podrazumijeva prelazak preko rijeke Cetine dvaju cestovnih pravaca: Salona - Argentaria i Akvileja - Dirahij.¹¹⁹ Korito Cetine je više puta produbljivano, a prvi veći radovi su započeli za vrijeme Banovine Hrvatske neposredno pred II. svjetski rat kada je produbljivani i pješćani otok, koji se nalazio po sredini toka rijeke između današnjeg mosta u Trilju i visećeg mosta.¹²⁰ Tom prilikom je Stjepan Gunjača pronašao hrastove pilone i grede koje su pripadale konstrukciji rimskog mosta i zavjetni žrtvenik beneficijarija Gneja Tulija Faventina.¹²¹ U kasnijim produbljivanjima korita rijeke Cetine na poziciji nekadašnjeg otočića naišlo se na još građevinskih elemenata mosta.¹²² Na ovom mjestu na katastarskoj karti Trilja iz 19. stoljeća vidi se poluotočić koji sugerira poziciju zidane konstrukcije drvenog mosta. Ante Milošević tu pretpostavlja postojanje stražarnice ili prostora za smještaj činovnika koji ubiru mostarinu.¹²³ Mišljenja sam, s obzirom na sve dosadašnje nalaze, da bi na tom prostoru (u glavi rimskog mosta) mogla biti locirana i beneficijarijska stanica. Kako je korito Cetine u Trilju 80-ih godina prošlog stoljeća definitivno preuređeno i ozidano, kratkoročno nije realno očekivati da će neko istraživanje riješiti ovaj problem.

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U NOVAMA

Centar municipija u Novama, kod kojeg je zabilježena beneficijarijska stanica, udaljen je 34 milje od Tilurija.¹²⁴ Prostor je od početaka rimske vladavine pod vojnim

119 IVO BOJANOVSKI, 1977., 90; MARIN ZANINOVIC, 1996., 286-287; ŽELJKO MILETIĆ, 2006., 131. U ranijem radu Ivo Bojanovski uzima u obzir i mogućnost pogreške na Tabuli Peutingeriani gdje je *bivium* ucrtan na desnoj obali Cetine umjesto na lijevoj, pa odatle dva mosta preko rijeke. (IVO BOJANOVSKI, 1974, 151). Detaljnije o pitanju mostova na rijeci Cetini u Trilju vidi novije kod: MIRJANA. SANADER, DOMAGOJ TONČINIĆ, 2010., 42-44.

120 ANTE MILOŠEVIĆ, 2009., 171-172.

121 STJEPAN GUNJAČA, 1935-1949., 50. Još 1849. godine je na istoj poziciji na desnoj obali Cetine pronađen natpis CIL III, 3202 iz 184. godine koji govori o popravku mosta preko Cetine kod Trilja u čemu sudjeluju stanovnici Nova, Delminija i Ridera. (MARIN ZANINOVIC, 1996., 289-290.) O tome zašto tako udaljene zajednice sudjeluju u popravku mosta, uvjerljivo je objasnio Slobodan Čače koji drži kako je popravak mosta naprosto njihov *munus* jer su s obzirom na status podložni takvoj vrsti podavanja, a ne primjerice bliža *Colonia Claudia Aequum* koja je kao zajednica rimskih građana izuzeta od takvih tereta. (SLOBODAN ČAČE, 1993., 375-376)

122 ANTE MILOŠEVIĆ, 2009., 172.

123 ANTE MILOŠEVIĆ, 2009., 174.

124 ILJug 2982, MIHOVIL ABRAMIĆ, 1926/1927., 142-144.

nadzorom: rimska vojska je tu raspoređena za nadzor magistralne prometnice Akvileja - Dirahij.¹²⁵ Segment te ceste kroz Imotsko polje sagrađen je 26./27. godine prema građevinskom natpisu cara Tiberija nađenom u Berinovicu.¹²⁶ Municipij u Novama arheološki je potvrđen brojnim natpisima,¹²⁷ a centar municipija nalazio se u današnjem Runoviću. Prema postojećoj natpisnoj građi, Novae se drže aurelijevskom fundacijom, ali nije isključeno da je municipitet Nova stečen nešto ranije.

Pronađeno je ukupno 8 potvrđenih zavjetnih žrtvenika iz svetišta beneficijarijske postaje u Novama.¹²⁸ Žrtvenici su pronađeni na dvjema lokacijama: kod župne crkve u Runoviću i prilikom iskapanja ranokršćanske bazilike na obližnjem lokalitetu Crkvina u Zmijavcima.¹²⁹ Karakter spomenika CIL III, 14637 koji je otkopan u Crkvini u Zmijavcima nije jasan.¹³⁰ Kako se radi o malom fragmentu, može biti dio beneficijarijskog zavjetnog žrtvenika, ali isto tako i dio nadgrobnog titulusa beneficijarija. Ara CIL III, 14634 nađena u Crkvini možda predstavlja beneficijarijski zavjetni žrtvenik.¹³¹

U beneficijarijskoj stanici u Novama službuju legionari ovih legija: *legio I Adiutrix*, *legio I Italica*, *legio X Gemina*, *legio XI Claudia* i *legio XIII Gemina*. Postrojbenu beneficijarija s natpisa CIL III, 1907 Carl Patsch je restituirao kao legiju XIII. *Gemina*,¹³² ali nakon pregledanog crteža natpisa priklanam se restituciji Schallmayera i suradnika prema kojoj se radi o XIV. legiji *Gemina*:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) s(acrum) / [C(aius) A]tilius Gen[ialis?] / [m]il(es) leg(ionis) XIII[I] / [ge]m(inae) leg(ionis) I ad(iutricis) / b(eneficiarius) co(n)s(ularis) / [v]otum] s(olvit) l(ibens) m(erito).*¹³³

Nije zabilježen niti jedan konzularni beneficijarij iz XIII. legije *Gemina* raspoređen u ured namjesnika provincije Dalmacije. Čitajući tekst natpisa čini se posve logičnim da je legionar *Caius Atilius Genialis* koji je unovačen u XIV. legiju *Gemina* (stalni logor u Karnuntumu), preraspoređen u I. legiju *Adiutrix*, u Brigetiju, susjednom legijskom logoru na panonskom limesu, gdje je napredovao do mjesta konzularnog beneficijarija.

125 CIL III, 1914 = CIL III, 8506; CIL III, 1915 = CIL III, 8507.

126 CIL III, 8512.

127 CIL III, 1892, CIL III 1908, CIL III 1910, CIL III 1913 = 8505, CIL III, 13887, CIL III, 14634.

128 CIL III, 1906 = CBFIR 467, CIL III, 1907 = CBFIR 465, CIL III, 1909 = CBFIR 468, CIL III, 1910 = CBFIR 466, CIL III, 1911 = CBFIR 464, CIL III, 12802 = CBFIR 463, CIL III, 14636 = CBFIR 440, CIL III, 14638 = CBFIR 469.

129 O okolnostima nalaza beneficijarijskih natpisa na lokalitetu Crkvina u Runoviću vidi katalog natpisa kod NENAD CAMBI, ANITA GAMULIN, SNJEŽANA TONKOVIĆ, 1999., 51-66.

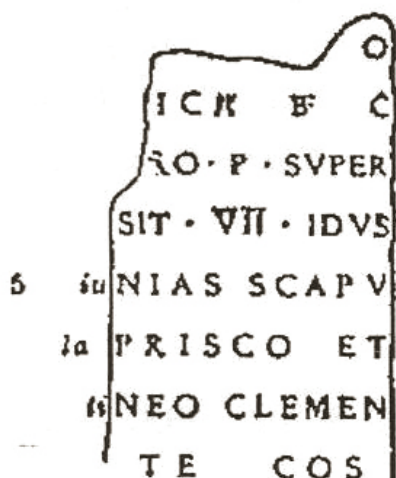
130 [-----] / [---] *Jus b(ene)ff(iciarius) c(o)ns(ularis) / [le]g(ionis) X ge[m(inae)] / [-----]*. (CBFIR 441)

131 *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et G(enio) m(unicipii) / Sat[urninus?] [-----]*.

132 CARL PATSCH, 1900c., 342.

133 CBFIR 465.

16 Natpis sa zavjetnog žrtvenika neimenovanog konzularnog beneficijarija iz Runovića (preuzeto iz: CIL III, 12802)
Inscription from votive altar of unnamed beneficiarius consularis from Runović (taken from: CIL III, 12802)

17 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Gaja Julija Herkulana iz Skelana (preuzeto iz: CBFIR 475)
Votive altar of beneficiarius consularis Caius Iulius Herculanus from Skelani (taken from: CBFIR 475)

Zavjetni žrtvenik što ga 7. lipnja 195. postavlja konzularni beneficijarij čije se ime nije sačuvalo za sebe kaže da je *beneficiarius consularis provinciae Panoniae superioris*:

[-----] / [---]O[---] / [---]ICA b(ene)f(iciarius) c(o(n)s(ularis)) / [p]ro(vinciae) P(annoniae) super(ioris) [po]/s(u)it VII Idus [Iu]/nias Scapu[la] / Prisco et [Ti]/neo Clemen/te co(n)s(ulibus)¹³⁴ (sl. 16).

Raspravljajući o granicama rimske provincije Dalmacije Ivo Bojanovski, uvažavajući starije teze Carla Patscha, na temelju natpisa konzularnog beneficijarija Gornje Panonije Lucija Sicinija Makrina, pomiče granicu između Gornje Panonije i Dalmacije južnije od Sanskog Mosta, Banje Luke, Doboja i Drinjače.¹³⁵ Isto primjenjuje i na istočnu granicu Dalmacije korigirajući je u korist Donje Panonije na osnovi natpisa sa zavjetnog žrtvenika konzularnog beneficijarija Donje Panonije Aurelija Kampana, nađenog na teritoriju Domavije.¹³⁶ Međutim, kad vidimo da je natpis konzularnog beneficijarija Gornje Panonije nađen usred provincije Dalmacije, evidentno je da oni nisu u službi u Panoniji nego su dovedeni iz te provincije. Stoga, Artur Betz ispravno smješta oba konzularna beneficijarija u ured namjesnika provincije Dalmacije, navodeći niz sličnih primjera uključujući i ovaj iz Runovića.¹³⁷ Ovdje mi nije namjera ulaziti u složenu

raspravu o granicama provincije Dalmacije, već ispraviti očigledne pogreške koje su postale ključni argumenti za dalekosežne zaključke. Neimenovani konzularni beneficijarij Gornje Panonije koji je ostavio zavjetni žrtvenik u svećištu beneficijarijske stanice u Runoviću, što je raspoređen u ured namjesnika provincije Dalmacije, pripadnik je jedne od triju legija tada stacionirane u Gornjoj Panoniji.¹³⁸ Tako su i konzularni beneficijariji Gornje Panonije Lucije Sicinije Makrin s natpisa CIL III, 14221 i Donje Panonije Aurelije Kampan s natpisa CIL III, 12723, koji nisu naveli legije kojima pripadaju, također raspoređeni u ured namjesnika provincije Dalmacije iz legija s panonskog limesa.¹³⁹ Da se na natpisima prikazuje iz koje provincije dolaze konzularni beneficijariji sasvim se jasno vidi na primjeru konzularnog beneficijarija Gaja Julija Herkulana vojnika legije I. *Italica* iz stalnog logora u Novama u Donjoj Meziji koji je ostavio zavjetni žrtvenik u beneficijarijskoj stanici u današnjim Skelanima u provinciji Dalmaciji:

Aesculapio / et (H)ygiae Aug(ustis) / sacrum / C(aius) Iul(ius) Hercu(lanus) b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) / leg(ionis) I Ital(icae) Moes(iae) / inf(erioris) l(ibens) p(osuit)¹⁴⁰ (sl. 17).

134 CIL III, 12802 = CBFIR 463.

135 CIL III, 14221 = CBFIR 439. IVO BOJANOVSKI, 1988., 328-330, CARL PATSCH, 1897., 228-230.

136 CIL III, 12723 = CBFIR 470, IVO BOJANOVSKI, 1988., 328.

137 ARTUR BETZ, 1938, 59, bilj. 132 i str. 75.

138 U obzir dolaze *legio X Gemina* (Vindobona), *legio XIII Gemina* (Carnuntum) i *legio I Adiutrix* (Brigetio).

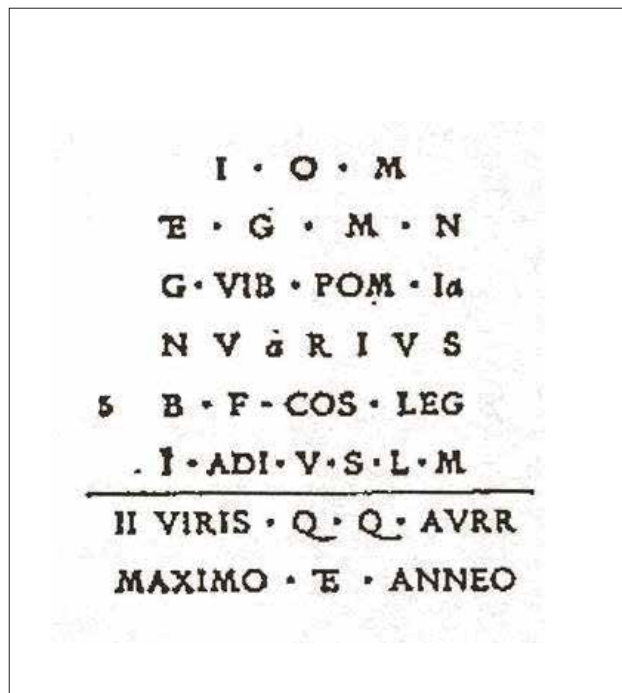
139 Aurelije Kampan beneficijarij Donje Panonije mogao je jedino biti pripadnik legije II. *Adiutrix* iz Akvinkuma.

140 ILJug 1522 = CBFIR 475. Betz, naravno, nije mogao znati za ovaj natpis koji je prvi put objavljen poslije njegovog rada 1940. godine, ali ga je Bojanovski poznao. (IVO BOJANOVSKI, 1988., 363)

18 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Julija Herkulana iz Stoca (preuzeto iz: EDCS –32500128)

Votive altar of beneficiarius consularis Iulius Herculanus from Stolac (taken from: EDCS –32500128)

19 Natpis sa zavjetnog žrtvenika konzularnog beneficijarija Gaja Vibija Januarija iz Runoviča (preuzeto iz: CIL III, 1910)

Inscription from votive altar of beneficiarius consularis Gaius Vibius Ianuarius from Runovič (taken from: CIL III, 1910)

Dakle, formulacija *beneficiarius consularis provinciae* s navođenjem Panonije ili Mezije, koja se zapaža na beneficijarskim zavjetnim žrtvenicima u provinciji Dalmaciji, povezana je s legijama stacioniranim na dunavskom limesu iz kojih beneficijariji dolaze, a ne odnosi se na podrijetlo konzularnog beneficijarija ili njegovu pripadnost uredu namjesnika provincije koju navodi na natpisu. Konzularni beneficijarij istog imenovanja, pripadnik legije I. *Italica*, ostavlja zavjetni žrtvenik I O M u beneficijarijskoj stanici u današnjem Stocu (rimski *Diluntum*) pa se vjerojatno radi o istoj osobi koja je u sklopu ureda namjesnika provincije Dalmacije premještena u drugu beneficijarijsku stanicu:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iul(ius) Herculanus / be(neficiarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) / I Ital(icae)*¹⁴¹ (sl. 18).

Zavjetni žrtvenici u svetištu beneficijarijske postaje u Novama posvećeni su Jupiteru, Jupiteru i Geniju municipija, Silvanu i Fortuni Reduci. Četiri žrtvenika moguće je precizno datirati prema konzulima i carskim magistraturama: najstariji je datiran u 194. godinu, a najmlađi u 251. godinu. Žrtvenik koji Fortuni Reduci postavlja konzularni beneficijarij *Titus Flavius Sabinus* datira se u 2. stoljeće.¹⁴² Slijedi skupina beneficijarijskih zavjetnih žrtvenika koja se

okvirno datira od 2. do 3. stoljeća.¹⁴³ Iz te skupine izdvaja se žrtvenik koji Jupiteru i Geniju municipija postavlja *Gaius Vibius Ianuarius* konzularni beneficijarij legije I. *Adiutrix* datiran po lokalnim magistratima:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et G(enio) m(unicipii) N(ovensium) / G(aius) Vib(ius) Pom(ptina) I[a]nu[ar]ius / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) / I adi(utricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / II viris q(uin)q(uennalibus) Aurr(eliis) / Maximo et Anneo*¹⁴⁴ (sl. 19).

S obzirom na to da oba magistrata imaju gentilicij *Aurelii*, žrtvenik možemo okvirno datirati od kraja 2. do početka 3. stoljeća. Kvinkvenalni duoviri Nova Aureliji Maksim i Anej povijesno su posve nepoznate osobe, a datiranje zavjetnog žrtvenika konzularnih beneficijarija na ovaj način, a ne kako je to uobičajeno po konzulima, jedinstven je slučaj. S obzirom na dosadašnje pokušaje dokazivanja utjecaja konzularnih beneficijarija na lokalnu politiku, treba se zapitati radi li se ovdje o primjeru mijesanja beneficijarija u lokalne poslove u ime namjesnika provincije.¹⁴⁵ Bojanovski ne sumnja u utjecaj namjesnika provincije na lokalnu politiku preko konzularnih

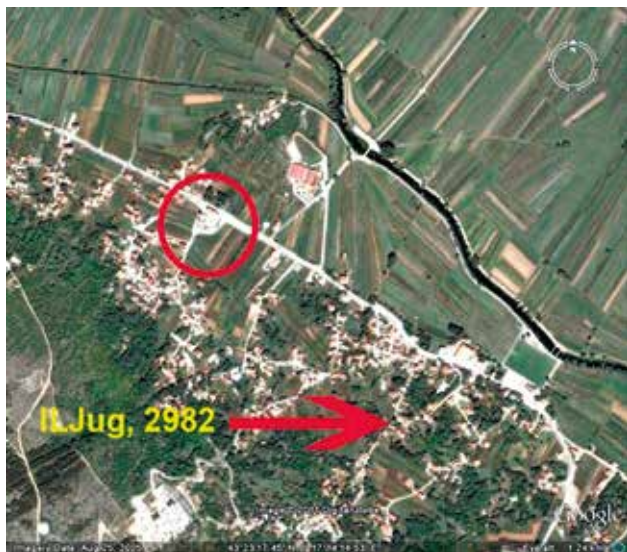
141 CIL III, 14631 = CBFIR 487.

142 [---]S / Fort(unae) R[ed(uci)] / T(itus) Fl(avius) Sab[inus] / b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) l[eg(ionis)] / I Ital(icae) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). (CIL III, 1906 = CBFIR 467)

143 CIL III, 1907 = CBFIR 465, CIL III, 1910 = CBFIR 466, CIL III, 14638 = CBFIR 469.

144 CIL III, 1910 = CBFIR 466.

145 Vidi o tome: ROBERT DISE, 1995., 72-85.

20 Runović, pozicija župne crkve (u krugu) i mjesto nalaza miljokaza (izradio I. Glavaš na karti preuzetoj s Google Earth)

Runović, position of Parish Church (in the circle) and place where milestone were found (made by I. Glavaš on a map taken from Google Earth)

beneficijarija, ali ne navodi niti jedan konkretan primjer.¹⁴⁶ Schallmayer i suradnici jedini komentiraju ovaj natpis, ali sa stanovitim dozom opreza: "Möglicherweise zeigt sich hierin eine außergewöhnlich enge Verbindung zwischen der Stadt und dem Beneficiarier."¹⁴⁷ Treba napomenuti kako iz činjenice da su u mnogim provincijama beneficijarijske stanice locirane u neposrednoj blizini značajnih gradova, ne možemo još izvlačiti dalekosežni zaključak o isključivoj svrsi pozicioniranja stanica radi kontroliranja lokalnih zajednica. Smatram da je u ovom slučaju i te kako dopušteno posve drugačije zaključivanje: odustajanje od uobičajene discipline datiranja zavjetnih žrtvenika po konzulima može biti samo pokazatelj slabljenja, a ne jačanja utjecaja centralne vlasti u odnosu na municipalitete.

Zavjetni žrtvenik poznat pod brojem CIL III, 12802, kojeg je postavio prethodno spomenuti neimenovani konzularni beneficijarij Gornje Panonije, iskopan je 1890. godine na njivi u neposrednoj blizini župne crkve u Runoviću.¹⁴⁸ Prema podacima iz CIL-a i stariji nalazi zavjetnih žrtvenika su s istog mjesta. Tu treba tražiti svetište i beneficijarijsku postaju u Novama (sl. 20). Beneficijarijski zavjetni žrtvenici, potvrđeni i nepotvrđeni, nađeni u ranokršćanskoj bazilici na lokalitetu Crkvina (Bublin) u Zmijavcima najvjerojatnije su preneseni iz svetišta obližnje postaje beneficijarija kraj župne crkve u Runoviću. Na prostoru Runovića nije bilo sustavnog arheološkog istraživanja, a upravo oko prostora

146 IVO BOJANOVSKI, 1988., 360-361.

147 Vidi komentar uz natpis CBFIR 466.

148 KARL PATSCH, 1900c., 338.

crkve mještani, prekopavajući vinograde, stalno nailaze na ulomke tegula, keramiku, dijelove mozaika i profilaciju.¹⁴⁹ Malo južnije od crkve nađen je i miljokaz ILJug, 2982 koji je označavao udaljenost od 34 milje do Tilorija.¹⁵⁰

STANICA KONZULANRIH BENEFICIJARIJA U NARONI

Kolonija Naroni nije ležala na samoj magistralnoj prometnici Akvileja – Dirahij, ali je u njenoj neposrednoj blizini i s njom je bila spojena.¹⁵¹ S tog prostora ostala su tri zavjetna žrtvenika konzularnih beneficijarija koje je moguće precizno datirati.

Zavjetni žrtvenik koji Jupiteru i za zdravlje careva Septimija Severa, njegovih sinova Karakale i Gete i žene posvećuje konzularni beneficijarij XIII. legije *Gemina* (stalno smještene u logoru u Karnuntumu) *Gaius Statius Tacitanus* precizno je datiran na temelju konzula, koji su navedeni na natpisu, u 209. godinu:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / pro salute Imp(eratorum) Sever(i) / et Antonini Aug(ustorum) / [[et Getae nob(ilissimi) Caes(aris) et]] / Iul(iae) Augustae matr(is) / Aug(ustorum) et castrorum / G(aius) Staius Tacitanus / b(ene)ficiarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) XIII g(eminae) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) / Pompeiano et Avito / co(n)s(ulibus).*¹⁵²

Na zavjetnom žrtveniku koji Solu Jupiteru postavlja konzularni beneficijarij *Claudius Marcus* spominje se mogući namjesnik provincije Dalmacije iz vremena cara Karakale [*Marcus Nummius Umbrius Primus Senecio [Albinus]*] pa je na temelju tog podatka žrtvenik moguće datirati iza 212. godine:¹⁵³

*D(eo) S(oli) I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / aeterno sacr(um) Cla(udius) Marc(us) / fac(tus) ex option/[e] beneficiar(ius) / [Senecio]n[is] / [co(n)s(ularis) ---] / [-----].*¹⁵⁴

Treći beneficijarijski zavjetni žrtvenik je odavno izgubljen što je utvrđeno još u CIL-u.¹⁵⁵ Jupiteru ga postavlja konzularni beneficijarij *Marcus Ulpus Kalendinus* pripadnik legije I. *Italica* kojoj je stalni logor u Novama u Meziji. Da je riječ o legiji I. *Italica* znamo jer su legije II. i III. *Italica* stacionirane u Noriku, odnosno Reciji, tj. u provincijama koje nisu davale konzularne beneficijarije za Dalmaciju.

149 Zahvaljujem kolegi Ljubomiru Gudelju iz Imotskog, kustosu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, na svesrdnoj pomoći i sugestijama prilikom obilaska lokaliteta po Imotskoj krajini.

150 MIHOVIL ABRAMIĆ, 1926/1927., 142.

151 IVO BOJANOVSKI, 1969., 138-140.; IVO BOJANOVSKI, 1977., 127-128. O Naroni vidi GÉZA ALFÖLDY, 1965, 134-139; JOHN WILKES, 1969., 245-252.

152 CIL III, 1780 = CBFIR 496.

153 *Marcus Nummius Umbrius Primus Senecio Albinus* bio je konzul 206. godine. PIR² N 238.

154 CIL III, 1783 = CBFIR 495. Prihvatilo sam restituciju prema Schallmayer et al.

155 CIL III, str. 292.

Žrtvenik se, na temelju spomena konzula, može precizno datirati u 225. godinu:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / p(ro) s(alute) d(omini) [n(ostri)] / [M(arcus)] Ul(p(ius)) / Kalen(dinus) / b(ene) [f(iciarius)] co(n) s(ularis) / leg(ionis) [I] Ital(icae) / Fusco II / [et Dextro] co(n) [s(ulibus)].*¹⁵⁶

U Naroni je nađen i četvrti beneficijarijski natpis Emilija Fortisa beneficijarija VIII. kohorte *voluntariorum civium Romanorum*, kojeg je Bojanovski pokušao dovesti u vezu s natpisom konzularnog beneficijarija iz Dokleje Publija Benija Egregija.¹⁵⁷ Međutim, dok je Publije Benije Egregije konzularni beneficijarij i to jedini iz pomoćnih postrojbi, Emilije Fortis je kohortalni beneficijarij. Konzularni beneficijariji na spomenicima prepoznaju se prema abrevijaciji BF COS što na nadgrobnom natpisu beneficijarija Emilija Fortisa iz Narone izostaje:

*D(is) M(anibus) / Aemilio Forti / beneficiario / coh(ort)is VIII volun(tariorum) L(ucius) Aemil(ius) / Hermes IIIIII(vir) et Aemilia / Saturnina patrono / bene me(renti) sib<i> et suis et pos/[te]risque [a]eorum.*¹⁵⁸

Beneficijarij VIII. kohorte bio je najvjerojatnije raspoređen u zapovjedništvu tribuna kohorte, a nema nikakve veze s konzularnim beneficijarijima koji su raspoređeni u uredu namjesnika provincije po postajama. Njegovi oslobođenici iz Narone dokaz su da je Fortis podrijetlom iz Narone i da je bio zavojačen u provinciji Dalmaciji, što je u skladu s tadašnjim načinom regrutiranja.

Beneficijarijski zavjetni žrtvenik Gaja Statija Tacitijana odavno nije na izvornom mjestu već se nalazi uzidan u Erešovoj kuli, dok je žrtvenik konzularnog beneficijarija Klaudija Markusa prema CIL-u nađen u naselju Vid u ruševinama. Izgubljeni žrtvenik Marka Ulpija Kalendina prema CIL-u također je nađen u Vidu. Zbog tako šturih informacija teško je dokučiti ponešto o poziciji beneficijarijske postaje i svetišta u Naroni.¹⁵⁹

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U DILUNTU

Sljedeća postaja konzularnih beneficijarija duž magistrale Akvileja – Dirahij bila je postavljena u rimskom Diluntu. Na temelju hodoloških istraživanja Bojanovski je potvrdio ubikaciju Dilunta u današnji Stolac.¹⁶⁰ *Diluntum* je uzdignut na rang municipija najkasnije za Hadrijana.¹⁶¹ Na tri beneficijarijska zavjetna žrtvenika nađena u Stocu, na dva su kao

.....
156 CIL III, 1781 = CBFIR 494.

157 IVO BOJANOVSKI, 1988., 360.

158 CIL III, 1808 = CBFIR 497.

159 CIL III, str. 292.

160 IVO BOJANOVSKI, 1988., 99-100.

161 IVO BOJANOVSKI, 1988., 101-102.

konzularni beneficijariji spomenuti pripadnici XIV. legije *Gemina*, a na jednom pripadnik I. legije *Italica*.¹⁶²

Žrtvenici konzularnih beneficijarija XIV. legije Tita Elija Firmina (*Titus Aelius Firminus*) i Seksta Cezernija Romana (*Sextus Caesernius Romanus*) datiraju se u 2. stoljeće:

*Marti Aug(usto) / T(itus) Ael(ius) Firmi(nus) b(ene) f(iciarius) co(n)s(ularis) / leg(ionis) XIII g(eminae) / v(otum) s(olvit) m(erito) l(ibens).*¹⁶³

*[-----] / Sextus / Caese[r?]/nius Romanus / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) XIII g(eminae) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*¹⁶⁴

O natpisu konzularnog beneficijarija I. legije *Italica* Julija Herkulana već je ranije bilo riječi.¹⁶⁵ Ovaj se žrtvenik datira na prijelaz iz 2. u 3. stoljeće. Zavjetni žrtvenici s natpisima pripadnika XIV. legije *Gemina* prema Patschu dobiveni su preko časnika austrougarske vojske iz bivših austrijskih kasarni u Vidovom polju u Stocu pa kontekst nalaza tih spomenika nije jasan. Više obećava nalaz žrtvenika s natpisom konzularnog beneficijarija Julija Herkulana kojeg je Patsch donio sam nalaznik sa svoje njive u stolačkom gradskom kvartu Podgrad.¹⁶⁶ Patsch je bio uvjeren da na tom mjestu treba obaviti iskopavanje postaje konzularnih beneficijarija sa svetištem.¹⁶⁷ U svakom slučaju, postaja konzularnih beneficijarija bila je redovito smještena u neposrednoj blizini samog središta rimskog naselja pa je to dodatni argument za smještanje centra rimskog municipija Diluntum u sam Stolac.

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U DOKLEJI

Rimska Dokleja je naselje na području današnje Podgorice u Crnoj Gori koje je municipalitet steklo već za Flavijevaca.¹⁶⁸ Dokleja se nije nalazila na cesti Akvileja – Dirahij, ali je bila u neposrednoj blizini i imala je direktan spoj na tu trasu.¹⁶⁹ O konzularnim beneficijarijima u Dokleji već je ranije bilo riječi.¹⁷⁰ Zavjetni žrtvenik Publija Benija Egregija bio je sekundarno upotrijebljen i uzidan u nekadašnji most preko rijeke Morače u Zlatici u Podgorici.¹⁷¹ Zavjetni žrtvenik Gaja Okratija Lakona je nađen u blizini

.....
162 *Legio XIV Gemina*: CIL III, 8431 = CIL III, 12789 = CBFIR 485; CIL III, 8435 = CIL III, 12789 = CBFIR 486. *Legio I Italica*: CIL III, 14631.

163 CIL III, 8431 = CIL III, 12789 = CBFIR 485.

164 CIL III, 8435 = CIL III, 12789 = CBFIR 486. Restitucija gentilicija beneficijarija nije sigurna. Vidi o tome: KARL PATSCH, 1900a., 171 i tekst uz CBFIR 486. Predložena restitucija prema CBFIR 486.

165 Vidi str. 26.

166 KARL PATSCH, 1900a., 169.

167 KARL PATSCH, 1900a., 170-171.

168 CIL III, 12680 = CIL III, 13818.; GÉZA. ALFÖLDY, 1965., 144; JOHN WILKES, 1969., 260.

169 ŽELJKO MILETIĆ, 2006., 134.

170 Vidi str. 14-15.

171 PIERO STICOTTI, 1913., 157.

21 Nadgrobnji natpis konzularnog beneficijarija Marka Nazidija Sekunda iz Gornje Lipe (preuzeto iz: CBFIR 454)

Epitaph of beneficiarius consularis Marcus Nasidius Secundus from Gornja Lipa (taken from: CBFIR 454)

ranokršćanske bazilike u istočnom dijelu Dokleje.¹⁷² Moguće je da je upravo zavjetni žrtvenik Gaja Okratija Lakona pronađen *in situ* pa bismo u tom dijelu Dokleje možda mogli govoriti o lokaciji gdje bi bio smješten kompleks beneficijarijske postaje sa svetištem. Na oba zavjetna žrtvenika posveta je IOM, Eponi i Geniju mjesta.

PITANJE POSTOJANJA STANICE KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U PELVI

Pelva ubicirana u Lištane na prostoru današnjeg Livanjskog polja je putna postaja na cesti Salona – Servitium.¹⁷³ Nešto južnije od putne postaje Pelva u Gornjoj Lipi pronađen je nadgrobnji natpis konzularnog beneficijarija X. legije *Gemina* Marka Nazidija Sekunda (*Marcus Nasidius Secundus*):

*M(arcus) Nasi[d]i[u]s / Se[c]undus dec(urio) / mun(icipii) vet(eranus) [b(ene)]f(iciarius) / c(o)n(s)ularis] leg(ionis) X g(eminae) v(ivus) f(ecit) / [s]ibi Nasidi[o] / Rufi[n]o fil(io) an(norum) XX / e[t ---] / [-----]*¹⁷⁴ (sl. 21).

Kako se radi o nadgrobnjoj ari, spomenik ne bismo mogli datirati kasnije od 2. stoljeća.¹⁷⁵ Marko Nazidije Sekundo, kao veteran i konzularni beneficijarij X. legije *Gemina*, bio je dekuriion municipija (najvjerojatnije municipija Salvija).

172 Vidi tekst uz CBFIR 461.

173 IVO BOJANOVSKI, 1974., 64; IVO BOJANOVSKI, 1988., 245. Bojanovski na temelju epigrafskih podataka odbacuje mogućnost municipaliteta Pelve. (IVO BOJANOVSKI, 1974., 64-68; IVO BOJANOVSKI, 1988., 245-249)

174 CIL III, 9847 = CBFIR 454.

175 Pogledaj opis i dimenzije spomenika kod: KARL PATSCH, 1906., 165-166. Patsch po jedan lik na bočnim stranama are interpretira kao Atise, ali se najvjerojatnije radi o pastirima oslonjenim na pastirski štap, što predstavlja posljednju fazu likovnog razvoja ara. Vidi o tome: NENAD CAMBI, 2002., 158.

22 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Gaja Julija Rogata iz Halapića (preuzeto iz: CBFIR 443)

Votive altar of beneficiarius consularis Caius Iulius Rogatus from Halapić (taken from: CBFIR 443)

Bojanovski smatra da ovdje ne može biti govora o stanici konzularnih beneficijarija, ali to nije posve isključeno s obzirom na poziciju Pelve na tako važnoj magistralnoj prometnici.¹⁷⁶ Iduća stanica konzularnih beneficijarija je na Glamočkom polju u Halapiću.

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U HALAPIĆU (SALVIAE)

Na cesti Salona – Servitium prva sigurna beneficijarijska postaja, na dionici od Tilurija prema unutrašnjosti Bosne, je u Halapiću na Glamočkom polju gdje je ubicirana i putna postaja *Salviae*.¹⁷⁷ Na tom prostoru nalazio se i centar municipija. S tog područja su dva beneficijarijska zavjetna žrtvenika: spomenuti žrtvenik konzularnog beneficijarija XI. legije *Claudia* Gaja Julija Rogata¹⁷⁸ (sl. 22) i žrtvenik koji nepoznatom božanstvu i Geniju mjesta postavlja konzularni beneficijarij XIV. legije *Gemina Aelius Anteros*:

[-----] / et Gen(io) lo(ci) / Ael(ius) Antero<s> / b(ene) f(iciarius) co(n)s(ularis) l(egionis) XIII / g(eminae) v(otum)

176 IVO BOJANOVSKI, 1988., 361. Postojanje stanice konzularnih beneficijarija u Pelvi ponovno posredno aktualizira pitanje municipaliteta Pelve. M. Zaninović je također mišljenja da je u Pelvi bila stanica konzularnih beneficijarija. MARIN ZANINOVIĆ, 2007., 184.

177 IVO BOJANOVSKI, 1974., 73-74; IVO BOJANOVSKI, 1988., 238.

178 CIL III, 13231 = CIL III, 9862 = CBFIR 443.

23 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Elija Antera iz Halapića (preuzeto iz: CBFIR 444)

Votive altar of beneficiarius consularis Aelius Anteros from Halapić (taken from: CBFIR 444)

24 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Lucija Sicinija Makrina iz Banje Luke (preuzeto iz: CBFIR 439)

Votive altar of beneficiarius consularis Lucius Sicinius Macrinus from Banja Luka (taken from: CBFIR 439)

*l(ibens) s(olvit) / Imp(eratore) d(omino) n(ostro) [[Gal]] / [[lieno IIII]] et / Volusian[o] / co(n)s(ulibus) kal(endis) Aprilib(us)*¹⁷⁹ (sl. 23).

Zavjetni žrtvenik beneficijarija Gaja Julija Rogata približno je moguće datirati od kraja 2. do početka 3. stoljeća, a žrtvenik beneficijarija Elija Antera je na temelju konzula i uklesanog datuma moguće precizno datirati 1. travnja 261. godine. U Halapiću se nalazi lokalitet Crkvina na kojem je, prema Sergejevskom, nađen zavjetni žrtvenik Elija Antera,¹⁸⁰ dok je zavjetni žrtvenik Gaja Julija Rogata bio nađen na lokalitetu Gradina, 160 metara iznad Halapića.¹⁸¹ Bojanovski je na temelju natpisa konzularnog beneficijarija Elija Antera, koji je posvećen Geniju mjesta, a ne Geniju municipija, došao do zaključka da u samom Halapiću nije centar municipija Salvija.¹⁸² Demantira ga već natpis s beneficijarijskog zavjetnog žrtvenika Gaja Okratija Lakona iz Dokleje koji se precizno datira u 187. godinu. Na žrtveniku

je posveta IOM i Geniju mjesta iako je Dokleja stekla municipalitet već za Flavijevaca, a beneficijarijska postaja je vrlo vjerojatno u blizini centra Dokleje.¹⁸³ Očito je da se posveta Geniju mjesta odnosi na konkretnu užu lokaciju, u ovom slučaju prostor beneficijarijske stanice, što ne treba koristiti kao argument za tumačenje stvarnog pravnog statusa nekog prostora, konkretno municipaliteta Dokleje. Kada je na žrtvenicima posveta Geniju municipija onda se to posebno ističe što se najbolje vidi na natpisu Aurelija Maksima (*Aurelius Maximus*) centuriona II. legije *Adiutrix* iz Metula iz razdoblja Dioklecijana:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Gen(io) loci m(unicipii) Met(ulensium) / Aur(elius) Maximus (centurio) I(eg(ionis) II adiutricis) vo/tum posuit lib(ens) numin(i) ma/iestatiq(ue) eiu(s) / Im(p(eratore)) d(omino) n(ostro) Diocl(e)ti(ano) / [-----].¹⁸⁴

179 ILJug 1643 = CBFIR 444.

180 DIMITRIJE SERGEJEVSKI, 1927., 261-262.

181 ČIRO TRUHELKA, 1889., 91.

182 IVO BOJANOVSKI, 1988., 239.

183 CIL III, 12680 = CIL III 13818; JOHN WILKES, 1969., 260.

184 CIL III, 10060. Ovo baca sasvim novi pogled na natpis pronađen u Gradini kod Srebrenice na teritoriju Domavije kojeg je 1881. još Truhelka vidio neoštećenog i restituirao ovako: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et Genio loci / pro salute / municipii posuerat usus / atque cultus*. Vidi o tome kod: VACLAV RADIMSKY, 1891., 5.

U Halapiću je sasvim sigurno bila postaja konzularnih beneficijarija kako je to već uočio Sergejevski, ali danas bez istraživanja nije jasno radi li se o lokalitetu Crkvina.¹⁸⁵

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U MJESTU CASTRA

Na rubu provincije Dalmacije, na cesti Salona – Servitum, nalazila se postaja konzularnih beneficijarija u mjestu *Castra*, koje se identificira s današnjom Banjom Lukom.¹⁸⁶ Zavjetni žrtvenik koji Jupiteru i Geniju mjesta postavlja konzularni beneficijarij Lucije Sicinije Makrin (*Lucius Sici-nius Macrinus*) pronađen je 1895. godine usred Banje Luke u dubokom sloju prilikom kopanja temelja za popravak mosta preko potoka Crkvine:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et Genio / loci L(ucius) / Sicini-us / Macrinus / b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) P(annoniae) / s(superioris) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*¹⁸⁷ (sl. 24).

S obzirom na okolnosti nalaza nedvojbeno je da je upravo na tom mjestu, gdje je stajao kameni most preko Crkvine u neposrednoj blizini utoka u Vrbas, postojao kompleks postaje konzularnih beneficijarija sa svetištem.

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U RETINIJU

Na Bihaćkom polju u Golubiću, ubiciran je rimski *Raetinium*, koji se nalazio na spoju magistralnih pravaca Bur-num – Siscia i Senija – Siscija.¹⁸⁸ Municipalitet Retinija nije epigrafski potvrđen, ali za njega govore posredni dokazi kako smatra Bojanovski.¹⁸⁹ U neposrednoj blizini Bihaća, na vrelu u selu Privilici pronađen je zavjetni žrtvenik:

B[indo Neptun]o s[acrum] / [--- Li]cin[ius] / Galba / mil(es) leg(ionis) I ad(iutricis) / b(eneficiarius) co(n)s(ularis) v(otum) [s(olvit)].¹⁹⁰

Žrtvenik konzularnog beneficijarija Licinija Galbe, koji je u ured namjesnika provincije Dalmacije raspoređen s panonskog limesa iz logora Brigetio, datira se u 2. stoljeće.

Pronađen je 1895. godine prilikom gradnje lokalnog puta s nekoliko zavjetnih žrtvenika Bindu-Neptunu.¹⁹¹ Radi se o predrimskom kulturnom centru gdje su Japodi štovali lokalno božanstvo Binda, a došavši pod rimsku vlast nastavljaju ga štovati na istom mjestu u romaniziranoj verziji Binda-Neptuna.¹⁹² Nažalost, tijekom vrlo ograničenih istraživanja nije

25 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Flavija Saturnina iz Pljevalja (preuzeto iz: CBFIR 451)

Votive altar of beneficiarius consularis Flavius Saturninus from Pljevalja (taken from: CBFIR 451)

pronađena arhitektura svetišta.¹⁹³ Na istoj lokaciji pronađen je i fragment natpisa koji se restituira ovako:

[-----] / C(aius) [Fla?]vius V[a?]lens / [--- mil]es leg(ionis) [---] / [-----].¹⁹⁴

Najvjerojatnije se također radi o zavjetnom žrtveniku konzularnog beneficijarija kako misli Bojanovski.¹⁹⁵ Prema tome, na prostoru koji gravitira svetištu Binda-Neptuna, sudeći prema natpisu konzularnog beneficijarija Licinija Galbe, izvjesno je bila sagrađena i beneficijarijska postaja sa svetištem. Eventualni centar municipija bio bi također u blizini svetišta Bindu-Neptunu. Na žrtvenicima se spominju i *principes Japodorum*, očito prvaci neke peregrinske zajednice koji još koriste latinsku verziju starih japodskih titula.¹⁹⁶

193 KARL PATSCH, 1898., 335. Bojanovski smatra da se možda radilo o svetištu *sub divo*. Vidi o tome: IVO BOJANOVSKI, 1988., 313.

194 CIL III, 15067.

195 IVO BOJANOVSKI, 1988., 315 i bilj. 78.

196 *[T(itus) F]lavius / [---]ditanus / [civ(itate?) d]on(atus) ab / [Imp(eratore)] Vespasiano / Ca[el]sare Aug(usto) / pra[e]positu[s] / et p[ri]ncip[um] Japod[um] / lapo[d]um / [v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)]*. (CIL III, 14324)

185 DIMITRIJE SERGEJEVSKI, 1942., 127.

186 IVO BOJANOVSKI, 1974., 95; IVO BOJANOVSKI, 1988., 301-303.

187 KARL PATSCH, 1895, 575; CIL III, 14221 = CBFIR 439.

188 IVO BOJANOVSKI, 1974., 230.

189 IVO BOJANOVSKI, 1988., 313-315.

190 CIL III, 15066 = CBFIR 442

191 KARL PATSCH, 1896., 113-114; KARL PATSCH, 1898., 335; IVO BOJANOVSKI, 1988., 313.

192 IVO BOJANOVSKI, 1988., 313.

26 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Marka Ulpija Kanija iz Skelana (preuzeto iz: CBFIR 456)

Votive altar of beneficiarius consularis Marcus Ulpius Canius from Skelani (taken from: CBFIR 456)

27 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Marka Ulpija Vitala iz Skelana (preuzeto iz: CBFIR 458)

Votive altar of beneficiarius consularis Marcus Ulpius Vitalis from Skelani (taken from: CBFIR 458)

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U KOMINIMA

Na cesti od Epidaura do Ulpiane u predgrađu Pljevalja u Kominima ubiciran je centar rimskog municipija kojeg preko epigrafske građe poznajemo samo kao *municipium S...*¹⁹⁷ Na tom prostoru pronađena su tri beneficijarijska natpisa od čega dva zavjetna žrtvenika i jedan nadgrobni natpis.¹⁹⁸ Danas nije moguće odgonetnuti gdje su točno pronađeni beneficijarijski zavjetni žrtvenici. Patsch donosi kako je jedan žrtvenik bio uzidan u privatnu kuću tadašnjeg Mustaj bega Selmanovića u Pljevljima.¹⁹⁹ Konzularni beneficijarij Flavije Saturnin (*Flavius Saturninus*) postavlja žrtvenik Nemezi i Geniju municipija:

*Deae xan(ct)a(e!) / Nemesi et Geni/o municipi(i) Fl(avius) / Saturninus / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) XI Cl(audia) / libies(!) posuit*²⁰⁰ (sl. 25).

Žrtvenik se može datirati od kraja 2. do početka 3. stoljeća. Drugi žrtvenik, onaj uzidan u kući u Pljevljima, postavlja konzularni beneficijarij Publije Elije Fuscina (*Publius Aelius Fuscinus*) legionar I. legije *Adiutrix*:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) s(acrum) / P(ublius) Ael(ius) Fuscini/nus mil(es) leg(ionis) / I ad(iutricis) b(ene)f(iciarius)

197 *T(it)o Aur(elio) Sextiano / eq(uiti) R(omano) / dec(urioni) m(unicipii) S(---) T(itus) Aur(elius) Lu(percus) filio / pientissimo / in memoriam / posuit / l(ocus) d(atu)s d(ecreto) d(ecurionum)* (CIL III, 1708 = CIL III, 6343 = CIL III, 8309). O cestovnom pravcu na kojem se nalazi neimenovani *municipium S...* u Kominima kod Pljevalja vidi: IVO BOJANOVSKI, 1987., 149-152.

198 CIL III, 13847 = CBFIR 460; ILJug, 602 = CBFIR 451; ILJug 607 = CBFIR 452.

199 KARL PATSCH, 1894., 475.

200 ILJug, 602 = CBFIR 451.

co(n)s(ularis) / Imp(eratore) L(ucio) Sept(imio) Severo / Pert(inace) Aug(usto) et Albi(no) Caes(are) / co(n)s(ulibus) v(otum) l(ibens) m(erito) p(osuit).²⁰¹

Prema konzulima od kojih je jedan sam car Septimije Sever, a drugi Klodije Albin žrtvenik je moguće precizno datirati u 194. godinu.

U Kominima na istraženim nekropolama nađena je i stepla koju Aulu Gabliju Liberalu (*Aulus Gablius Liberalis*) postavlja konzularni beneficijarij Flavije Aper (*Flavius Aper*), a možemo je datirati u 2. stoljeće:

D(is) M(anibus) s(acrum) / Aulo Gab/lio Liberali / q(ui) v(ixit) a(nnos) XXIIIX / Fl(avius) Aper / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) / m(emoriam) p(osuit).²⁰²

Činjenica da su u Kominima istražene dvije nekropole s kojih je veliki broj natpisa, daje za pravo vjerovati da je na tom mjestu u predgrađu Pljevalja centar municipija.²⁰³ Stoga i kompleks postaje konzularnih beneficijarija sa središtem treba tražiti u neposrednoj blizini gradskih zidina, kamo su uobičajeno smještene.

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U SKELANIMA

Beneficijarijski zavjetni žrtvenici pronađeni u Lješću i Skelanima u Bosni i Hercegovini i Bajinoj Bašti u Srbiji, mogu se svi pripisati beneficijarijskoj postaji u Skelanima.²⁰⁴ Skelani su pozicionirani na važnoj prometnoj točki

201 CIL III, 13847 = CBFIR 460.

202 ILJug 607 = CBFIR 452.

203 IVO BOJANOVSKI, 1988., 210-211.

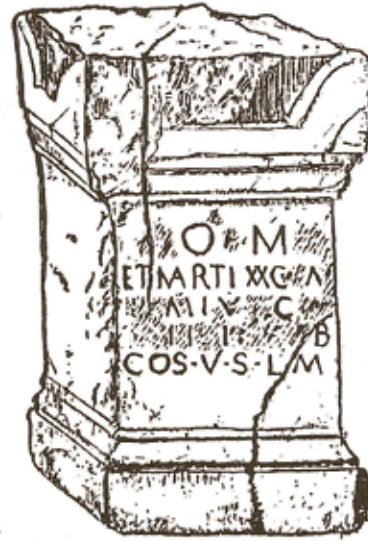
204 IVO BOJANOVSKI, 1988., 179 i bilj. 18; KARL PATSCH, 1907., 431-432.

28 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Elija Aprila iz Bajine Bašte (preuzeto iz: CBFIR 431)

Votive altar of beneficiarius consularis Aelius Aprilis from Bajina Bašta (taken from: CBFIR 431)

29 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Lucija Emilija iz Skelana (preuzeto iz: CBFIR 474)

Votive altar of beneficiarius consularis Lucius Aemilius from Skelani (taken from: CBFIR 474)

na velikoj okuci i prijelazu preko rijeke Drine za što govori i naziv mjesta.²⁰⁵ Tu je Bojanovski ubicirao i centar municipija *Malvesiatium* koji je imao teritorij s lijeve i desne obale Drine.²⁰⁶ To je dodatni argument za lociranje stanice beneficijarija upravo u blizinu centra municipija u Skelanima jer se precizno mjesto nalaza beneficijarijskih zavjetnih žrtvenika danas ne može utvrditi.

Sačuvano je ukupno jedanaest cjelovitih zavjetnih žrtvenika konzularnih beneficijarija iz postaje u Skelanima.²⁰⁷ Konzularni beneficijariji u postaji u Skelanima pripadnici su legije I. *Adiutrix* iz logora u Brigetiju,²⁰⁸ legije I. *Italica* iz logora Novama,²⁰⁹ legije V. *Macedonica* iz logora u Potaisi,²¹⁰ legije X. *Gemina* iz logora u Vindoboni²¹¹ i legije XI. *Claudia* iz logora u Durostorumu.²¹² Žrtvenici su postavljeni najčešće Jupiteru,²¹³ zatim Jupiteru, Junoni i Minervi,²¹⁴ Jupiteru i Marsu,²¹⁵ samo Marsu²¹⁶ i jedan je postavljen

205 O prometnom značenju Skelana: IVO BOJANOVSKI, 1987., 133.

206 IVO BOJANOVSKI, 1988., 177-178.

207 ILJug 1517 = CBFIR 431; ILJug 1532 = CBFIR 455; CIL III, 14218 = CBFIR 456; 14219¹⁵ = CBFIR 457; ILJug 81 = CBFIR 471; ILJug 1524 = CBFIR 472; CIL III 14219⁴ = CBFIR 473; 14219⁵ = CBFIR 474; ILJug 1522 = CBFIR 475; CIL III, 14219 = CBFIR 458; AE 1989, 611.

208 CIL III, 14218 = CBFIR 456; CIL III, 14219⁵ = CBFIR 474.

209 ILJug 1522 = CBFIR 475.

210 ILJug 1532 = CBFIR 455; ILJug 81 = CBFIR 471.

211 CIL III, 14219 = CBFIR 458.

212 ILJug 1524 = CBFIR 472; CIL III 14219⁴ = CBFIR 473.

213 AE 1989, 611; ILJug 1524 = CBFIR 472; CIL III 14219⁴ = CBFIR 473.

214 ILJug 1517 = CBFIR 431; CIL III, 14218 = CBFIR 456; CIL III, 14219¹⁵ = CBFIR 457.

215 CIL III, 14219 = CBFIR 458; CIL III, 14219⁵ = CBFIR 474.

216 ILJug 1532 = CBFIR 455.

Eskulapu i Higiji.²¹⁷ Niti jedan beneficijarijski zavjetni žrtvenik iz Skelana ne nudi priliku za precizniju dataciju nego ih je moguće samo okvirno datirati u razdoblju od 2. do 3. stoljeća.

O zavjetnom žrtveniku nađenom u Bajinoj Bašti koji Jupiteru postavlja konzularni beneficijarij *Caius Billianius Severus*, već je bilo riječi.²¹⁸ On spada u najranije žrtvenike iz stanice u Skelanima i može se datirati u 2. stoljeće. Možda se u 2. stoljeće mogu datirati i dva zavjetna žrtvenika konzularnih beneficijarija koji nose carski gentilicij *Ulpus* u tročlanoj imenskoj formuli: *Marcus Ulpus Canius* konzularni beneficijarij I. legije *Adiutrix* postavlja žrtvenik Jupiteru, Junoni i Minervi²¹⁹, (sl. 26) a *Marcus Ulpus Vitalis* konzularni beneficijarij X. legije *Gemina* žrtvenik Jupiteru i Marsu²²⁰ (sl. 27).

Konzularni beneficijarij XI. legije *Caius Aemilius Ingenuus* poznat je već iz stanice u Magnumu i očito se radi o istoj osobi. Slijedi grupa od pet žrtvenika koji se okvirno mogu datirati od 2. do 3. stoljeća. Zavjetni žrtvenik iz Bajine Bašte IOM, Junoni i Minervi posvetio je konzularni beneficijarij sa carskim gentilicijem *Aelius*:

217 ILJug 1522 = CBFIR 475.

218 *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / C(aius) Billianius / Severus / b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. (AE 1989, 611)

219 *[I]ovi Iuno/ni Miner/vae M(arcus) Ulp(ius) / Canius be(neficiarius) / co(n)s(ularis) leg(ionis) I Ad/iut(ricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. (CIL III, 14218 = CBFIR 456)

220 *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et Marti / M(arcus) Ulp(ius) Vitalis / b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) / X G(eminae) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. (CIL III, 14219 = CBFIR 458)

30 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija legije V. Macedonica iz Skelana (preuzeto iz: CBFIR 471)

Votive altar of beneficiarius consularis of legio V. Macedonica from Skelani (taken from: CBFIR 471)

31 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Lucija Nevija Maksima iz Skelana (preuzeto iz: CBFIR 473)

Votive altar of beneficiarius consularis Lucius Naevius Maximus from Skelani (taken from: CBFIR 473)

*[I(ovi)] O(ptimo) [M(aximo)] / [I]uno[ni] / Minerv[ae] / [---] Ael(ius) Apri[li]s / [b(ene)]f(iciarius) co(n)s(ularis) / l(ibens) m(erito)*²²¹ (sl. 28).

Restitucija natpisa prihvaćena je prema monografiji Schallmayera i suradnika u kojoj se nalazi fotografija i ispravljeni tekst natpisa. O zavjetnom žrtveniku koji Eskulapu i Higiji postavlja konzularni beneficijarij *Caius Iulius Herculanus* već je ranije bilo više riječi, a ovdje samo toliko da spada u grupu onih koji se datiraju od 2. do 3. stoljeća. Restitucija natpisa na zavjetnom žrtveniku CIL III, 14219⁵ kako je predlažu Schallmayer i suradnici, nije posve sigurna s obzirom na to da je u drugoj i trećoj brazdi natpis gotovo u cijelosti nečitljiv što dovodi u pitanje imenovanje i legiju iz koje dolazi konzularni beneficijarij:

*[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) / et Marti Aug(usto) [s] a[c(rum)] / L(ucius) [A]emi[li]u[s] ---] / mil(es) [I]e[g(ionis)] I [ad(iutricis)?] b(eneficiarius) / co(n)s(ularis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*²²² (sl. 29).

Patsch koji je prvi objavio natpis ne restituira imenovanje i postrojbu konzularnog beneficijarija.²²³ Žrtvenik koji postavlja konzularni beneficijarij V. legije *Macedonica* u gornjem dijelu je toliko oštećen da nije moguće restituirati posvetu i imenovanje konzularnog beneficijarija koji ga postavlja pa se žrtvenik vrlo okvirno datira od 2. do 3. stoljeća:

221 ILJug 1517 = CBFIR 431.

222 CBFIR 474.

223 KARL PATSCH, 1907., 436.

*[-----] / [---]LO[---] / [---] b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) / [leg(ionis) V] Maced(onicae) / [v(otum) s(olvit) l(ibens)] m(erito)*²²⁴ (sl. 30).

Posljednji žrtvenik koji se može datirati u grupu od 2. do 3. stoljeća jest zavjetni žrtvenik koji Jupiteru postavlja *Lucius Naevius Maximus* konzularni beneficijarij XI. legije *Claudia pia fidelis*²²⁵ (sl. 31). Dva zavjetna žrtvenika datiraju se u 3. stoljeće: zavjetni žrtvenik koji Marsu postavlja *Iulius Longinus* konzularni beneficijarij V. legije *Macedonica*²²⁶ (sl. 32) i zavjetni žrtvenik koji Jupiteru, Junoni i Minervi postavlja konzularni beneficijarij kojem se sačuvao samo gentilicij *Flavius*:

*I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / I(unoni) M(inervae) Fl(avius) M[---] / [---]AV[---] / [b(ene)]f(iciarius) co(n)s(ularis) / [I] eg(ionis) X[---] / [---] | (centurio)(?) leg(ionis) XI[---] / v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito)]*²²⁷ (sl. 33).

Nije posve sigurno niti o kojim se legijama na natpisu radi: u obzir dolaze X., XI., XIII. i XIII. legija, jer su s podunavskog limesa koji daje konzularne beneficijarije za Dalmaciju. Restitucija petog retka na natpisu nije sigurna, stoga nije jasno radi li se o centurionu, tj. možemo li u ovom slučaju govoriti o izravnom napredovanju od konzularnog beneficijarija do

224 ILJug 81 = CBFIR 471.

225 *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / L(ucius) Naevius / Maximus / b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) XI / Cl(audiae) p(iae) f(idelis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. (CIL III, 14219⁴ = CBFIR 473)

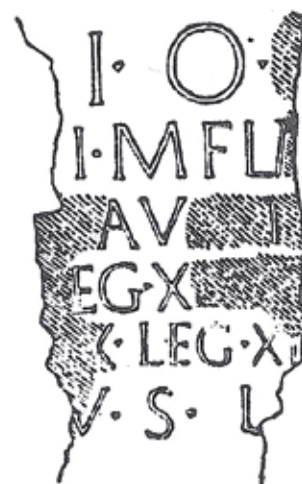
226 *Marti Aug(usto) / Iul(ius) Longin(us) b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) ex le(gione) / V Macedon(ica) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. (ILJug 1532 = CBFIR 455)

227 CIL III, 14219¹⁵ = CBFIR 457.

32 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Julija Longina iz Skelana (preuzeto iz: CBFIR 455)

Votive altar of beneficiarius consularis Iulius Longinus from Skelani (taken from: CBFIR 455)

33 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Flavija iz Skelana (preuzeto iz: CBFIR 457)

Votive altar of beneficiarius consularis Flavius from Skelani (taken from: CBFIR 457)

centuriona kako to za razdoblje od Septimija Severa smatra Domaszewski.²²⁸ Njegove postavke o izravnom karijernom napredovanju od konzularnog beneficijarija do centuriona, pažljivijim čitanjem natpisa u novije su vrijeme u znanstvenoj literaturi dovedene u pitanje.²²⁹ U svakom slučaju takvo napredovanje bilo je više iznimka nego pravilo.²³⁰

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U DOMAVIJI

Od vremena Marka Aurelija Domavija, na cesti Salona – Argentaria iz Tabule Peutingeriane, centar je rudarstva i metalurgije za Dalmaciju i Panoniju.²³¹ Municipalitet Domavije epigrafski je potvrđen u doba Aleksandra Severa, ali je moguće da ga je Domavija postigla već za Septimija Severa.²³² Neki autori smatraju da najkasnije sredinom 3. stoljeća Domavija dobiva kolonijalni status.²³³ Ostao je samo jedan zavjetni žrtvenik iz Domavije koji konzularni beneficijarij Aurelius Campanus posvećuje Dijani:

*Dianae / Aug(ustae) / Aur(elius) Ca[m]/[p]anus b(eneficiarius) / co(n)s(ularis) p(rovinciae) P(annoniae) inf(erioris) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*²³⁴ (sl. 34).

228 ALFRED DOMASZEWSKI, BRIAN DOBSON, 1967., 33.

229 Vidi o tome: MICHAEL SPEIDEL, 1992., 229-232.

230 MICHAEL SPEIDEL, 1992., 232.

231 AE 1956, 123; IVO BOJANOVSKI, 1988., 198. Popis prokuratora u Domaviji vidi kod: SLOBODAN DUŠANIĆ, 1977., 86-87 i bilj. 216.

232 CIL III, 8359 = CIL III, 12720a; CIL III, 8360 = CIL III, 12720b; GÉZA ALFÖLDY, 1965., 155; IVO BOJANOVSKI, 1988., 196.

233 JOHN WILKES, 1969., 280.; IVO BOJANOVSKI, 1988., 197.

234 CIL III, 12723 = CBFIR 470.

Već je obrazloženo kako je ovaj spomenik neosnovano poslužio Bojanovskom za korekciju granica rimske provincije Dalmacije u tom dijelu u korist provincije Donje Panonije.²³⁵ Žrtvenik je pronađen u naselju Gradini oko 6 kilometara sjeveroistočno od današnje Srebrenice. Okolnosti nalaza nisu precizirane pa samo možemo pretpostaviti da je upravo u Gradini bila postavljena postaja konzularnih beneficijarija.

STANICA KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U ČAČKU

Na prostoru današnjeg Čačka u Srbiji pronađena su tri zavjetna žrtvenika konzularnih beneficijarija i jedan fragment koji bi možda mogao predstavljati žrtvenik.²³⁶ Jedan je žrtvenik posvećen Jupiteru, a postavlja ga *Aurelius* konzularni beneficijarij XI. legije *Claudia*:

*[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) / [Au?]rel(ius) O[---]/[---] b(ene)f(iciarius) c[o(n)s(ularis)] / [leg(ionis)] XI Cl(audiae) [p(iae) f(idelis)?] / [v(otum)] s(olvit)*²³⁷ (sl. 35).

Žrtvenik posvećen Dijani postavlja *Iulius Capito*, konzularni beneficijarij XI. legije *Claudia*:

235 Vidi str. 25-26.

236 Na fragmentu se vide samo nepotpune abrevijacije BF COS. (SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008., 75)

237 SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008., 51. Epiteti *pia fidelis* XI. legije *Claudia* u razdoblju iza Trajana najčešće se ispuštaju. (EMIL RITTERLING, 1925., col. 1705)

34 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Aurelija Kampana iz Domavije (preuzeto iz: CBFIR 470)
Votive altar of beneficiarius consularis Aurelius Campanus from Domavia (taken from: CBFIR 470)

35 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija XI. legije Claudia pia fidelis iz Čačka (preuzeto iz: SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008, 51)
Votive altar of beneficiarius consularis of legio XI. Claudia pia fidelis from Čačak (taken from: SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008, 51)

[Di]anae / [I]ul(ius) Capito / [b(ene)f(iciarius)] co(n)s(ularis) ex / [le]g(ione) XI Cl(audia) / [v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito)²³⁸ (sl. 36).

Zanimljivo je da je beneficijarij istog imenovanja zabilježen u Aziji, u mjestu Orta Köi (Dionysopolis):

[M(arcus)] Iulius Capito beneficiari(u)s / Galli pra(e)fecti mile(s) / [M]άρκος Ἰούλιος Καπίτων βενεφικιάρι(ο)ς / Ἰάλλου πραιφέκτου [στρ]ατιώτης.²³⁹

Postoji mala mogućnost da su *Iulius Capito* iz Čačka i *Marcus Iulius Capito* iz Dionizopolisa iste osobe.

Na trećem zavjetnom žrtveniku iz Čačka nije se sačuvalo ime konzularnog beneficijarija i potpuni broj postrojbe, ali se s obzirom na prethodne žrtvenike najvjerojatnije radi o konzularnom beneficijariju XI. legije:

[---] / [---]VL[---] / [b(ene)]f(iciarius) co(n)s(ularis) / [le]g(ionis) X[---] / [v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito)²⁴⁰ (sl. 37).

Niti jedan spomenik nije pronađen *in situ* tako da je teško govoriti o preciznoj lokaciji stanice konzularnih beneficijarija, to može biti u središtu grada Čačka ili u njegovoj bližoj okolini gdje su na nekoliko mjesta potvrđeni lokaliteti s antičkim nalazima.²⁴¹ Stanica konzularnih beneficijari-

ja u današnjem Čačku nalazila se na samoj granici rimske provincije Dalmacije s Gornjom Mezijom.²⁴² Na tom su se mjestu u dolini Zapadne Morave križali cestovni pravci od kojih su posebno značajni oni koji su vodili na zapad u pravcu rudničkog prostora Domavije i sjeverni u smjeru rudničkog prostora na mjestu današnje planine Rudnik u nekadašnjoj Gornjoj Meziji.²⁴³

PITANJE POSTOJANJA STANICE KONZULARNIH BENEFICIJARIJA U METULUMU

Kao lokacija predrimskog Metula uglavnom se prihvaća dvojna gradina Velika i Mala Viničica iznad sela Čakovca u Josipdolu.²⁴⁴ Natpis koji govori o municipalitetu rimskog Metula, a nađen je u Munjavi nešto južnije od Josipdola, prema Brunšmidu potječe upravo iz Čakovca.²⁴⁵ Žrtvenik Jupiteru i Geniju municipija postavlja centurion legije II. *Adiutrix* Aurelije Maksim (*Aurelius Maximus*).²⁴⁶ S tog pro-

238 SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008., 43.

239 CIL III, 7051 = CBFIR 678.

240 SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008., 59.

241 SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008., 18.

242 O granicama provincije Dalmacije kod JOHN WILKES, 1969., 79-80. Dileme oko pitanja graničnog područja između Dalmacije i Gornje Mezije na prostoru današnjeg Čačka vidi kod: SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008., 11-12.

243 SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008., 18.

244 GEORG VEITH, 1914., col. 29-38.; JOHN WILKES, 1969., 266. Vidi o tome novije: BORIS OLUJIĆ, 1999-2000., 61-62.

245 CIL III, 10060.; JOSIP BRUNŠMID, 1907., 90-91.

246 *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Gen(io) loci m(unicipii) Met(ulensium) / Aur(elius) Maximus (centurio) I(eg(ionis)) II adiutricis vo(tum) posuit lib(ens) numin(i) ma(i)estatiq(ue) eiu(s) / Im(p(eratore)) d(omino) n(ostro) Dioc(l)et(i)ano] / [-----].*

36 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija Julija Kapitona iz Čačka (preuzeto iz: SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008, 43)

Votive altar of beneficiarius consularis Iulius Capito from Čačak (taken from: SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008, 43)

37 Zavjetni žrtvenik konzularnog beneficijarija XI. legije iz Čačka (preuzeto iz: SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008, 59)

Votive altar of beneficiarius consularis of legio XI. from Čačak (taken from: SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, 2008, 59)

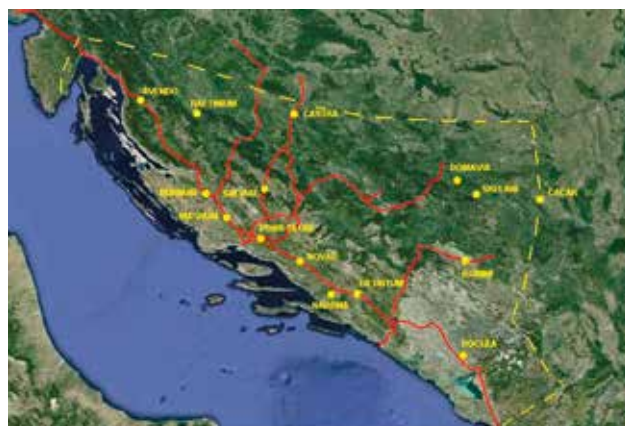
stora je i natpis konzularnog beneficijarija Marka Aurelija Aurelijana (*Marcus Aurelius Aurelianus*):

*M(arcus) Aur(elius) Aurelia(nus) / ex <f>ru<m> (entario) b(ene)f(iciarius) co(n)[s(ularis)] / et Cn(aeus?) SAV[---] / [----] / ROBCIVMD / I[---] / MPOBIMA / MVNCFILI / D.*²⁴⁷

S priličnom se sigurnošću može kazati da je natpis nastao nakon izdavanja Karakaline konstitucije. Nakon druge brazde čitanje natpisa je posve nesigurno, ali je vidljivo da je Marko Aurelije Aurelijan promoviran iz frumentarija u konzularnog beneficijarija. Prema podacima iz CIL-a, natpis je uklesan na stupu.²⁴⁸ Možda se radi o zavjetnom stupu, a takav spomenik nađen je među zavjetnim žrtvenicima u svetištu stanice konzularnih beneficijarija u Sirmiju.²⁴⁹ Konzularni beneficijarij Marko Ulpije Frekventin (*Marcus Ulpius Frequentinus*) tamo je 191. godine postavio zavjetni stup:

*[-----] / M(arcus) Ulp(ius) / Freque/ntinus / b(ene) f(iciarius) co(n)s(ularis) / ex voto / posuit / Pedone / et Bradua / co(n)s(ulibus).*²⁵⁰

Ukoliko je natpis konzularnog beneficijarija Marka Aurelija Aurelijana bio uklesan na zavjetnom stupu, stajao je u svetištu stanice konzularnih beneficijarija. Domaszewski i, u novije vrijeme, Schallmayer sigurni su u postojanje

38 Stanice konzularnih beneficijarija u rimskoj provinciji Dalmaciji (izradio I. Glavaš na karti preuzetoj s Google Earth)

Stations of beneficiarii consularis in the Roman province of Dalmatia (made by I. Glavaš on a map taken from Google Earth)

stanice konzularnih beneficijarija u Metulumu.²⁵¹ Međutim, natpis je od treće brazde previše fragmentaran pa je teško s potpunom sigurnošću govoriti o njegovom pravom karakteru, jer se može raditi i o nekoj drugoj kategoriji natpisa.

247 CIL III, 10057b = CBFIR 445.

248 CIL III, p. 1642.

249 Možda se radi i o valjkastoj ari.

250 AE 1994, 1404. Isti konzularni beneficijarij postavio je u svetištu stanice u Sirmiju još dva žrtvenika AE 1994, 1405 i AE 1994, 1464.

251 ALFRED DOMASZEWSKI, 1902., 162; EGON SCHALLMAYER, 1991., 403. U monografiji CBFIR taj natpis nije evidentiran kao sigurni zavjetni natpis. (Vidi o tome CBFIR, str. 354.)

Konzularni beneficijariji u stanicama u rimskoj provinciji Dalmaciji

STANICA	LEGIJA / LOGOR / PROVINCIJA	DATACIJA
Avendo (CBFIR 493)	XIII Gemina / Carnuntum/ Pannonia Superior	2. – 3. st.
Burnum (CBFIR 446)	VII Claudia (?) / Viminacium / Moesia Superior	kraj 2.– poč. 3. st.
Burnum (CBFIR 447)	I Adiutrix / Brigetio / Pannonia Superior	2. st.
Burnum (CBFIR 449)	V Macedonica / Potaissa / Dacia Porolissensis	2. – 3. st.
Burnum (CBFIR 462)	Nepoznata legija	2. st.
Burnum (Marun, 56)	Nepoznata legija	2. – 3. st.
Magnum (CBFIR 432)	Nepoznata legija	3. st.
Magnum (CBFIR 433)	XIII Gemina / Carnuntum/ Pannonia Superior	3. st.
Magnum (CBFIR 434)	XI Claudia / Durostorum / Moesia Inferior	3. st.
Magnum (CBFIR 435)	Nepoznata legija	2. – 3. st.
Magnum (CBFIR 436)	Nepoznata legija	2. – 3. st.
Magnum (CBFIR 437)	XIII Gemina / Carnuntum/ Pannonia Superior	2. – 3. st.
Magnum (CBFIR 438)	XI Claudia / Durostorum / Moesia Inferior	2. st.
Pons Tiluri (CBFIR 489)	I Adiutrix / Brigetio/ Pannonia Superior	2. st.
Pons Tiluri (CBFIR 490)	Nepoznata legija	211. god.
Novae (CBFIR 440)	Nepoznata legija	251. god.
Novae (CBFIR 441)	X Gemina / Vindobona / Pannonia Superior	2. – 3. st.
Novae (CBFIR 463)	Nepoznata legija / Pannonia Superior	7. lipnja 195. god.
Novae (CBFIR 464)	XIII Gemina / Carnuntum/ Pannonia Superior	239. god.
Novae (CBFIR 465)	XIII Gemina, I Adiutrix / Carnuntum, Brigetio / Pannonia Superior*	kraj 2. – 3. st.
Novae (CBFIR 466)	I Adiutrix / Brigetio / Pannonia (Superior/Inferior)	kraj 2.– poč. 3. st.
Novae (CBFIR 467)	I Italica / Novae / Moesia Inferior	2. st.
Novae (CBFIR 468)	I Adiutrix / Brigetio / Pannonia Superior	194. god.
Novae (CBFIR 469)	XI Claudia / Durostorum / Moesia Inferior	2. – 3. st.
Narona (CBFIR 494)	I Italica / Novae/ Moesia Inferior	225. god.
Narona (CBFIR 495)	Nepoznata legija	3. st.
Narona (CBFIR 496)	XIII Gemina / Carnuntum/ Pannonia Superior	209. god.
Diluntum (CBFIR 485)	XIII Gemina / Carnuntum/ Pannonia Superior	2. st.
Diluntum (CBFIR 486)	XIII Gemina / Carnuntum/ Pannonia Superior	2. st.
Diluntum (CBFIR 487)	I Italica / Novae/ Moesia Inferior	kraj 2. – 3. st.
Doclea (CBFIR 461)	I Adiutrix / Brigetio/ Pannonia Superior	187. god.
Doclea (CBFIR 488)	Cohors VIII vol. c. R. / Tilurium / Dalmatia	2. st.
Salviae (CBFIR 443)	XI Claudia / Durostorum / Moesia Inferior	kraj 2.– poč. 3. st.
Salviae (CBFIR 444)	XIII Gemina / Carnuntum/ Pannonia Superior	1. travnja 261. god.
Castra (CBFIR 439)	Pannonia Superior	2. st.
Raetinium (CBFIR 442)	I Adiutrix / Brigetio/ Pannonia Superior	2. st.
Komini (CBFIR 451)	XI Claudia / Durostorum / Moesia Inferior	kraj 2.– poč. 3. st.
Komini (CBFIR 452)	Nepoznata legija	2. st.
Komini (CBFIR 460)	I Adiutrix / Brigetio/ Pannonia Superior	194. god.
Skelani (AE 1989, 611)	Nepoznata legija	2. st.
Skelani (CBFIR 431)	Nepoznata legija	2. – 3. st.
Skelani (CBFIR 455)	V Macedonica / Potaissa / Dacia Porolissensis	3. st.
Skelani (CBFIR 456)	I Adiutrix / Brigetio/ Pannonia Superior	2. st.
Skelani (CBFIR 457)	Nesigurno	3. st.
Skelani (CBFIR 458)	X Gemina / Vindobona / Pannonia Superior	2. st.
Skelani (CBFIR 471)	V Macedonica / Potaissa / Dacia Porolissensis	2. – 3. st.
Skelani (CBFIR 472)	XI Claudia / Durostorum / Moesia Inferior	2. st.
Skelani (CBFIR 473)	XI Claudia / Durostorum / Moesia Inferior	2. – 3. st.
Skelani (CBFIR 474)	I Adiutrix (?) / Brigetio/ Pannonia Superior	2. – 3. st.
Skelani (CBFIR 475)	I Italica / Novae / Moesia Inferior	kraj 2. – 3. st.
Domavia (CBFIR 470)	Pannonia Inferior	3. st.
Čačak (Ferjančić, 43)	XI Claudia / Durostorum / Moesia Inferior	2. – 3. st.
Čačak (Ferjančić, 51)	XI Claudia / Durostorum / Moesia Inferior	3. st.
Čačak (Ferjančić, 59)	XI Claudia (?) / Durostorum / Moesia Inferior	2. – 3. st.

* S obzirom na dataciju treba upozoriti da je Brigetio od 214. godine u provinciji Donjoj Panoniji.

Zaključna razmatranja

Konzularni beneficijariji su legionari raspoređeni u ured namjesnika provincije u kojem su najbrojniji pripadnici s po jednim beneficijarijem po legijskoj centuriji. Taj sustav razvija se tijekom 2. stoljeća, u razdoblju Antonina to mjesto postaje standardna karijerna stepenica u vojnoj hijerarhiji, a raste i broj stanica. Čini se da su oni od strane namjesnika provincije korišteni za niz dužnosti od kojih je policijsko-sigurnosna najvažnija u nemirnim i pograničnim provincijama. Danas razlikujemo četiri osnovna tipa stanica s obzirom na raspored: stanice u gradovima, stanice duž granica provincija, stanice na važnim prometnim pravcima, raskršćima i lukama te stanice u blizini rudarskih centara, kamenoloma i carskih imanja. Pripadnost uredu namjesnika provincije konzularni beneficijariji iskazuju i posjedovanjem simboličkog beneficijarijskog koplja (*Beneficiarielerlanze*) koje je simbol još nekih pripadnika ureda namjesnika provincije (spekulatori i frumentariji). Konzularni beneficijariji su po provincijama raspoređeni u stanicama najčešće u razdoblju od šest mjeseci. Na početku ili na kraju službe konzularni beneficijarij je ostavljao zavjetni žrtvenik najčešće Jupiteru (*Iovi Optimo Maximo*). Same stanice bile su arhitektonski kompleksi sa svetištem gdje nije službovao samo beneficijarij nego je tamo živjela i njegova obitelj, a postoje epigrafske potvrde o drugim pripadnicima ureda namjesnika provincije koji su boravili u stanicama. Najranije epigrafske potvrde konzularnih beneficijarija u stanicama su iz trajanovskog razdoblja iz Celeje gdje su u nedostatku legionara konzularni beneficijariji bili augzilijari. U ured namjesnika provincije Dalmacije nakon odlaska legija iz provincije uobičajeno su kao konzularni beneficijariji bili raspoređeni legionari s dunavskog limesa. Ranih potvrda početkom 2. stoljeća o postojanju stanica konzularnih beneficijarija u provinciji Dalmaciji nemamo, iako postoje indicije da je takva stanica postojala u Dokleji gdje je konzularni beneficijarij bio pripadnik kohorte VIII. *voluntariorum civium Romanorum* sve do dolaska legionara iz legije I. *Adiutrix* iz logora *Brigetio* na panonskom limesu u stanicu u Dokleji.

U provinciji Dalmaciji potvrđeno je ukupno petnaest stanica konzularnih beneficijarija: *Avendo, Burnum, Magnum, Pons Tilveri, Novae, Narona, Diluntum, Doclea, Salviae, Castra, Raetinium, Domavia*, Komine, Skelani i Ččak. Moguće je da su stanice konzularnih beneficijarija postojale i u Metulumu i Pelvi, ali karakter natpisa, koji nisu zavjetni žrtvenici, ne daje dovoljno argumenata za takve pretpostavke. Tako su stanice konzularnih beneficijarija zabilježene duž magistralnog pravca Akvileja – Dirahij, duž pravca *Salona – Servitio*, duž pravca *Salona – Argentaria* i *Epidaur – Ulpiana* u Gornjoj Meziji. Stanica je postavljena i u važnom rudonosnom području Argentarije u Domaviji, ali i na mjestu značajnog prelaska preko rijeke Drine u današnjim Skelanima. Stanica u današnjem Ččaku nalazila se na samoj granici provincije Dalmacije i Gornje Mezije na cestovnom raskršću između rudničkih prostora Domavije u Dalmaciji i rudarskih teritorija Rudnika i ibarsko-janjevskog prostora u Gornjoj Meziji. Neke od stanica nalazile su se na važnim križanjima više cestovnih pravaca kao što je to slučaj sa stanicama u Burnumu i Tilveriju. Osim u Burnumu, na rubu rimske Liburnije prema delmatskom prostoru, nisu poznate druge stanice konzularnih beneficijarija na prostoru Liburnije što je moguće objasniti visokim stupnjem romanizacije liburnskog stanovništva, velikim brojem autohtonih zajednica koje već tijekom 1. stoljeća postižu municipalni status, odnosno visokim stupnjem sigurnosti na tom prostoru. Niti jedna stanica konzularnih beneficijarija u provinciji Dalmaciji nije istražena pa su sva naša saznanja došla slučajnim nalazima od oko pedeset zavjetnih žrtvenika konzularnih beneficijarija i usporedbama s nalazima s ostalih prostora Carstva, naročito s nalazima otkopanih svetišta u stanicama konzularnih beneficijarija na rajnskom limesu i u Sirmiju. Na temelju rijetkih nalaza *in situ* beneficijarijskih zavjetnih žrtvenika, moguće je pokušati približno odrediti mikrolokacije stanica konzularnih beneficijarija u Burnumu, Magnumu i Novama. Pokušaj se temelji na komparaciji s lokacijama takvih objekata na rajnskom limesu i posebno lokacijom otkopane stanice konzularnih beneficijarija u Sirmiju koja se nalazila neposredno uza zapadni bedem grada.

Summary

Beneficarii Consularis in the Roman Province of Dalmatia

Beneficarii consularis are legionnaires attached to the governor's office in which the most numerous members were those with one *beneficiarius* per legionary centuria. *Beneficarii consularis* also demonstrate their affiliation to the governor's office by holding a symbolic beneficiary lance (*Beneficiarielanze*), which is also the symbol of some other members of the province governor's office (*speculatori* and *frumentarii*). Regardless of the scientific debate on the function of the *beneficarii* still going on, the number of their stations on major roads shows the significance of their security function, especially when being aware of the information about the number of stations having greatly increased at the end of the 2nd century with the increase of overall insecurity in the Roman Empire. *Beneficarii consularis* were deployed to stations throughout the Empire provinces mostly for six-month periods. Today we differentiate four main types of stations with respect to their disposition: stations in cities, stations along the borders of the provinces, stations on major roads, crossroads and ports and stations in the vicinity of mining centres, quarries and imperial estates. This system was developed in the course of the 2nd century while in the period under Antoninus the post became a standard career step in the military hierarchy and also the number of stations increased. At the beginning or end of service, *beneficarii consularis* would leave a votive altar most often to Jupiter (*Iovi Optimo Maximo*). The stations were architectural complexes with sanctuaries where not only the *beneficarii* served but their families also lived, and there is also epigraphic confirmation about other members of the province governor's office who stayed in the station. The earliest epigraphic confirmation of *beneficarii consularis* in stations date from Trajan's period in Celeia where for lack of legionnaires,

beneficarii consularis were auxiliaries. Legionnaires from the Danube limes were usually deployed as *beneficarii consularis* to the province of Dalmatia governor's office after the legions would leave the province. At the beginning of the 2nd century there is no early confirmation of stations of *beneficarii consularis* in the province of Dalmatia, although there are indications of such a station in Doclea where the *beneficiarius consularis* was a member of the *VIII. voluntariorum civium Romanorum* cohort until the arrival of the legionnaires of the *I. Adiutrix* legion from the camp *Brigetio* at the Pannonia limes to the station in Doclea. A total of fifteen stations of *beneficarii consularis* have been confirmed in the province of Dalmatia: *Avendo*, *Burnum*, *Magnum*, *Pons Tiluri*, *Novae*, *Narona*, *Diluntum*, *Doclea*, *Salviae*, *Castra*, *Raetinium*, *Domavia*, *Komine*, *Skelani*, *Čačak*. There may also have been stations of *beneficarii consularis* in *Metulum* (*Čakovac near Ogulin*) and *Pelva* (*Livno*), but the character of the inscriptions, which are not votive altars, does not give sufficient arguments for such assumptions. None of the stations of *beneficarii consularis* in the province of Dalmatia has been researched and so all our knowledge comes from accidental finds of some fifty votive altars of *beneficarii consularis* and comparisons with finds from other areas of the Empire, in particular with finds of excavated sanctuaries in stations of *beneficarii consularis* on the Rhine limes and in *Sirmium*. Based on *in situ* finds of *beneficarii* votive altars, it is possible to try to approximate the micro-locations of stations of *beneficarii consularis* in *Burnum*, *Magnum* and *Novae* by comparing the data with the locations of such facilities on the Rhine limes and especially with the location of the excavated station of *beneficarii consularis* in *Sirmium*, which was located immediately along the western rampart of the city.

KRATICE

- AE – *L'Année épigraphique*, Paris.
 ANRW – *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin – New York
 CBFIR – EGON SCHALLMAYER, KORDULA EIBL, JOACHIM OTT, GERHARD PREUSS, ESTHER WITKOPE, *Der römische Weihebezirk von Osterburken I. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarii Inschriften des Römischen Reiches*, Stuttgart, 1990.,
 CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin
 EDCS – Epigraphische datenbank Clauss-Slaby
 EDH – *Epigraphische Datenbank Heidelberg*, Research Center of the Heidelberg
 Academy of Sciences, <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/>
 edh
 Godišnjak CBI – *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*
 GZM – *Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*
 ILJug – *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMLXX repertae et editae sunt*, Ljubljana
 OPEL – *Onomasticon provinciarum Europae latinarum*
 PIR – *Prosopographia Imperii Romani*
 Schriften – *Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung*
 ZPE – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*

IZVORI

- Itin. Ant. – *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, Berolini, 1848.
 Plin., *Nat. Hist.* – *C. Plinius Secundus, Naturalis historiae, Libri XXXVII*, Lipsiae, 1906.
 Rav. – *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, Berolini, 1860.

LITERATURA

- MIHOVIL ABRAMIĆ, O novim miljokazima i rimskim cestama Dalmacije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 49 (1926/1927), 139-155.
 GÉZA ALFÖLDY, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965.
 GÉZA ALFÖLDY, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, 1969.
 GÉZA ALFÖLDY, *Noricum*, London, 1974.
 RADU ARDEVAN, Die Beneficiarii in Zivilleben der Provinz Dakien, *Der römische Weihebezirk von Osterburken II, Kolloquium 1990 und paläobotanische-osteologische Untersuchungen*, (ur.) Egon Schallmayer, Stuttgart, 1994, 199-204.

- NORMAN AUSTIN, BORIS RANKOV, *Exploratio. Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*, London-New York, 1998.
 PER BESKOW, The Portorium and the Mysteries of Mithras, *Journal of Mithraic Studies*, 3 (1980), 1-18.
 ARTUR BETZ, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Wien, 1938.
 IVO BOJANOVSKI, Mogorjelo – rimsko Turre, *GZM*, (14) 1969, 138-163.
 IVO BOJANOVSKI, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sarajevo, 1974.
 IVO BOJANOVSKI, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Godišnjak CBI*, 15(13) (1977), 83-152.
 IVO BOJANOVSKI, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji V, - Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija, *Godišnjak CBI*, 25(23) (1987), 63-174.
 IVO BOJANOVSKI, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo, 1988.
 JOSIP BRUNŠMID, Kamene spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, 9 (1907), 82-184.
 RENÉ CAGNAT, *Cours d'Épigraphie Latine*, Paris, 1898.
 NENAD CAMBI, ANITA GAMULIN, SNJEŽANA TONKOVIĆ, *Starokršćanska bazilika u Zmijavcima*, Split-Zmijavci, 1999.
 NENAD CAMBI, *Antika*, Zagreb, 2002.
 NENAD CAMBI, MIROSLAV GLAVIČIĆ, DRAŽEN MARŠIĆ, ŽELJKO MILETIĆ, JOŠKO ZANINOVIĆ, *Rimska vojska u Burnumu*, Drniš – Šibenik – Zadar, 2007.
 GEORGE CUPCEA, *Speculatores in Dacia. Missions and careers*, *Acta Musei Napocensis*, 43 -44/I (2008), 263-279.
 GEORGE CUPCEA, The Missions of the Soldiers in the limes Provinces. Frumentarii in Dacia, *Near and Beyond the Roman Frontier. Proceedings of a colloquium held in Târgoviște*, (ur.) Ovidu Tentea i Florian Matei-Popescu, Bucuresti, 2009, 305-314.
 GEORGE CUPCEA, *Officium consularis. The Evidence of Dacia*, *Transylvanian Review*, 21, Supplement 3, (2012), 243-254.
 SLOBODAN ČAČE, Civitates Dalmatiae u Kozmografiji Anonima Ravenjanina, *Diadora*, 15 (1993), 347-439.
 ROBERT DISE, A Reassessment of the Function of Beneficiarii Consularis, *The Ancient History Bulletin*, 9/2, (1995), 72-85.
 ROBERT DISE, The Beneficiarii Procuratoris of Celeia and the Development of the Statio Network, *ZPE*, 113, (1996), 286-292.

- ROBERT DISE, Trajan, the Antonines, and the Governor's Staff, *ZPE*, 116 (1997a), 273–283.
- ROBERT DISE, Variation in Roman Administrative Practice: the Assignments of *Beneficarii Consularis*, *ZPE*, 116 (1997b), 284–299.
- ALFRED DOMASZEWSKI, Die Beneficiariereposten und die römischen Strassennetze, *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, 21 (1902), 158–211.
- ALFRED DOMASZEWSKI, BRIAN DOBSON, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Köln – Graz, 1967.
- SLOBODAN DUŠANIĆ, Aspects of Roman Maining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior, *ANRW*, II. 6 (1977), 52–94.
- SNEŽANA FERJANČIĆ, GORDANA JEREMIĆ, ALEKSANDRA GOJGIĆ, *Rimski epigrafski spomenici Čačka i okolice*, Čačak, 2008.
- IVO GLAVAŠ, Municipij Magnum, raskršće rimskih cestovnih pravaca i beneficijarska postaja, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 52 (2010), 45–59.
- IVO GLAVAŠ, Zavjetni žrtvenici iz stanice konzularnih beneficijara u Balinjoj glavici, *Kultovi mitovi i vjerovanja u Zagori*, (ur.) Vicko Kapitanović, Šibenik, 2013, 63–76.
- IVO GLAVAŠ, Stanica beneficijarija u Novama, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 29 (2015), 27–40.
- MIROSLAV GLAVIČIĆ, Značenje Senije tijekom antike, *Senjski zbornik*, 21 (1994a), 41–58.
- MIROSLAV GLAVIČIĆ, Natpisi antičke Senije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 33(20) (1994b), 55–82.
- STJEPAN GUNJAČA, Nov prinos ubikaciji Tiluriuma, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 52 (1935–1949), 50–52.
- OTTO HIRSCHFELD, Die Sicherheitspolizei im römischen Kaiserreich, *Sitzungsberichte der königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Berlin, 1891, 845–877.
- DAN ISAC, Vicus Samum – eine statio der Beneficiarii an der nördlichen Grenze Dakiens, *Der römische Weihebezirk von Osterburken II, Kolloquium 1990 und paläobotanische-osteologische Untersuchungen*, (ur.) Egon Schallmayer Stuttgart, 1994, 205–217.
- MIROSLAV JEREMIĆ, Les temples payens de Sirmium, *Starinar*, 56 (2006), 167–200.
- WILHELM KUBITSCHKEK, Dalmatinische Notizen, *Strena Buliciana*, (ur.) Mihovil Abramić i Viktor Hoffiller, Zagreb-Split, 1924, 209–219.
- LUJO MARUN, *Starinarski dnevnici*, Split, 1998.
- IVAN MATIJEVIĆ, Cohors VIII Voluntariorum civium Romanorum i neki njezini pripadnici u službi namjesnika provincije Dalmacije, *Tusculum*, 2 (2009), 45–58.
- IVAN MATIJEVIĆ, O salonitanskim natpisima konzularnih beneficijarija iz legije Desete gemine (legio X Gemina), *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 105 (2012), 67–82.
- ŽELJKO MILETIĆ, Roman Roads along the Eastern Adriatic: State of Research, *Les routes de l'Adriatique antique. Géographie et économie. Putovi antičkog Jadrana. Geografija i gospodarstvo*, (ur.) Slobodan Čače, Anamarija Kurilić i Francois Tassaux, Bordeaux - Zadar, 2006, 125–136.
- ŽELJKO MILETIĆ, Burnum – vojničko središte provincije Dalmacije, *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, (ur.) Ivan radman-Livaja Zagreb, 2010, 113–141.
- ANTE MILOŠEVIĆ, *Pons Tiluri, Histria antiqua*, 17 (2009), 169–182.
- MIROSLAVA MIRKOVIĆ, Beneficarii Consularis an the New Outpost at Sirmium, u: *Roman Frontier Studies*, XV, (ur.) Valerie Maxfield i Michael Dobson, Exeter, 1991, 252–256.
- MIROSLAVA MIRKOVIĆ, Beneficarii consularis in Sirmium, *Der römische Weihebezirk von Osterburken II. Kolloquium 1990 und paläobotanische-osteologische Untersuchungen*, (ur.) Egon Schallmayer, Stuttgart, 1994, 193–198.
- ANDRÁS MÓSCY, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London – Boston, 1974..
- JOCELYNE NELIS-CLEMENT, Le monde des dieux chez les beneficarii, *Der römische Weihebezirk von Osterburken II, Kolloquium 1990 und paläobotanische-osteologische Untersuchungen*, (ur.) Egon Schallmayer, Stuttgart, 1994, 251–260.
- BORIS OLUJIĆ, Japodi, Apijanovi plemeniti barbari, *Opuscula archeologica*, 23–24 (1999–2000), 59–64.
- JOACHIM OTT, *Die Beneficiarii*, Stuttgart, 1995.
- KARL PATSCH, Sandžak novopozarski u rimsko doba, *GZM*, 6 (1894), 465–490.
- KARL PATSCH, Epigrafski nahogjaji iz godine 1895., *GZM*, 7 (1895), 573–586.
- KARL PATSCH, Japodi, *GZM*, 8 (1896), 113–139.
- CARL PATSCH, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina*, 5 (1897), 177–241.
- KARL PATSCH, Japodi, *GZM*, 10 (1898), 335–364.
- KARL PATSCH, Nove rimske epigrafske tečevine iz Bosne i hercegovine, *GZM*, 12 (1900a), 169–194.
- CARL PATSCH, Die Lika in Römische Zeit, *Schriften*, 1, Wien, 1900b.
- KARL PATSCH, Rimska mjesta po Imotskom polju, *GZM*, 12 (1900c), 295–344.

- KARL PATSCH, Arheološko-epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije, *GZM*, 18 (1906), 151-181.
- KARL PATSCH, Arheološko-epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije, *GZM*, 19 (1907), 431-470.
- FRANO RADIĆ, Izvještaj Upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnje polugodište, *Starohrvatska prosvjeta*, 4 (1898), 55.
- VACLAV RADIMSKY, Rimski grad Domavija u Gradini kod Srebrenice u Bosni i tamošnji iskopi, *GZM*, 3 (1891), 1-19.
- BORIS RANKOV, *The Beneficarii Consularis in the Western Provinces of the Roman Empire*, Oxford, 1987.
- BORIS RANKOV, The governor's men: the officium consularis in provincial administration, *The Roman army as community (Including papers of a conference held at Birkbeck College, University of London on 11-12 January, 1997)*. *Journal of Roman archaeology, Supplementary series number 34*, (ur.) Adrian Goldsworthy i Ian Haynes, London, 1999, 15-35.
- EMIL RITTERLING, Legio, *Paulys Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, XII/1,2, Stuttgart, 1924-1925, col. 1186-1837.
- MIRJANA SANADER, DOMAGOJ TONČINIĆ, Gardun – antički *Tilurium*, *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, (ur.) Ivan radman-Livaja, Zagreb, 2010, 33-53.
- EGON SCHALLMAYER, Zur Herkunft und Funktion der Beneficiarier, *Roman Frontier Studies*, XV, (ur.) Valerie Maxfield i Michael Dobson, Exeter, 1991, 400-406.
- DIMITRIJE SERGEJEVSKI, Cohors VIII Voluntariorum civium Romanorum u Dalmaciji, *GZM*, 36 (1924), 113-123.
- DIMITRIJE SERGEJEVSKI, Rimski kameni spomenici s Glamočkog polja, *GZM*, 39 (1927), 255-267.
- DIMITRIJE SERGEJEVSKI, Putne bilješke iz Glamoča, *GZM*, 54 (1942), 113-176.
- MARKO SINOBAD, Jupiter i njegovi štovatelji u svjetlu epigrafskih izvora na području Hrvatske, *Opuscula archaeologica*, 34 (2010), 145-228.
- MICHAEL SPEIDEL, Princeps as a Title for 'ad hoc' Commanders, *Britannia*, 12 (1981), 7-13.
- MICHAEL SPEIDEL, Centurions Promoted from Beneficarii?, *ZPE*, 91 (1992), 229-232.
- PIERO STICOTTI, Die Römische Stadt Doclea in Montenegro, *Schriften*, 6 (1913), Wien.
- ĆIRO TRUHELKA, Dva rimska natpisa u Glamoču, *GZM*, 1(2) (1889), 91.
- GEORG VEITH, Die Feldzüge des C. Julius Caesar Octavianus in Ilyrien, *Schriften*, 7 (1914), Wien.
- JOHN WILKES, *Dalmatia*, London, 1969.
- MARIN ZANINOVIĆ, Burnum, castellum – municipium, *Diadora*, 4 (1968), 119-129.
- MARIN ZANINOVIĆ, Vojni značaj Tilurija u antici, *Od Helena do Hrvata*, Zagreb, 1996, 280-291.
- MARIN ZANINOVIĆ, Beneficarii consularis na području Delmata, *Prilozi Instituta za arheologiju*, 24 (2007) 181-184.

